

การอยู่ร่วมกันในสังคม

ในบทก่อนได้กล่าวมาแล้วว่า พระพุทธเจ้าสอนธรรมที่เกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันในสังคมไว้น้อย แต่ที่ไว้นั้นก็โดยเปรียบเทียบกับธรรมซึ่งเกี่ยวกับความหลุดพ้นหรือการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคล แต่ถึงกระนั้นเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับสังคมปัจจุบันก็เห็นว่า มีมากกว่า เพราะในปัจจุบันมุ่งสอนคนให้ทำตามกฎหมายบ้านเมือง บำเพ็ญตนเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง แต่กฎหมายนั้นใช้วิธีบังคับ ไม่ใช่วิธีชี้ให้เห็นผิดชอบชั่วดี จึงต้องบังคับแต่เรื่องที่เราเห็นเด่นชัดว่าเป็นความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นหรือแก่บ้านเมือง จะบังคับเรื่องที่เราเห็นเหตุผลไม่ชัด คนก็จะไม่เชื่อฟัง เพราะไม่เข้าใจเหตุผล ค่ายเหตุนี้กฎหมายจึงทำให้คนคิดถึงแต่เพียงจะรักษาสีทิมและทำตามหน้าที่ของตนในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม ไม่พูดถึงเรื่องการช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ผู้อื่น กล่าวคือ คนในสังคมมองกันเฉพาะในแง่ที่ว่า แต่ละคนทำตามหน้าที่ที่มีต่อสังคมหรือไม่ ถ้ากฎหมายไม่กำหนดไว้ก็ไม่จำเป็นต้องทำหรือต้องเว้นไม่มองกันในฐานะที่เป็นคนด้วยกัน ธรรมของพระพุทธเจ้านั้นเป็นมนุษยธรรมโดยแท้ กล่าวคือ เป็นธรรมสากลที่ถือว่าเมื่อคนอยู่ร่วมกันแล้ว ไม่ว่าจะ เป็นชาติใด ภาษาใด มีระบอบการปกครองอย่างไร ทุกคนก็เป็นคน และควรมีหลักประพฤติปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันเหมือนกัน แม้หลักปฏิบัติเหล่านั้นกฎหมายบ้านเมืองจะไม่ได้กำหนดไว้ ก็เป็นสิ่งควรกระทำ เราจะเห็นได้ว่าหลักการดังกล่าวยังใช้ได้ก็แม้ในสังคมปัจจุบันที่คนคิดต่อกันเฉพาะในเรื่องหน้าที่การงานเป็นส่วนใหญ่ ดังเช่น ในประเทศไทยปัจจุบัน เมื่อมีภัยต่าง ๆ เกิดขึ้น คนทั่วไปมักบริจาคเงินและสิ่งของช่วยเหลือกัน โดยไม่คำนึงถึงกฎหมายบังคับ หากไม่มีการปฏิบัติเช่นนี้ รัฐบาลก็ต้องรับภาระเอง ซึ่งอาจไม่สามารถทำได้หรืออาจทำได้ไม่ทันการ การช่วยเหลือกันดังกล่าวเป็นการกระทำด้วยความเต็มใจตามหลักทานในพุทธศาสนา ถ้าคนไทยไม่เชื่อเรื่องทาน รัฐบาลก็ต้องเก็บภาษีมาสำหรับการดังกล่าวเพิ่มขึ้นอีกมาก คนซึ่งให้ทานด้วยความเต็มใจก็จะไม่มี แม้เห็นผู้อื่นทุกข์ร้อนก็คงปล่อยให้รัฐบาลช่วยเหลือ คนที่ได้

รับความทุกข์ก็อาจต้องทนทุกข์ไปอีกนาน หรืออาจถึงตายได้ จึงกล่าวได้ว่า ศีลธรรมเป็นสิ่งสำคัญไม่แพ้กฎหมาย ถ้าคนไม่มีศีลธรรมอยู่แล้ว กฎหมายจะใช้ไม่ได้ผล ความรู้สึกผูกพันกันระหว่างคนในสังคมก็จะมี แม้แต่ความรักชาติ ถ้าเป็นเพียงมีกฎหมายว่าทุกคนต้องรักชาติ ไม่มีการอบรมสั่งสอนในเรื่องความสัมพันธ์ของคนในสังคมแล้ว คนทั่วไปก็จะไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องรักชาติ

พระพุทธเจ้าเห็นว่าคนในสังคมไม่ว่าจะมีอาชีพการงานอะไรก็ตาม ต้องมีญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง มีผู้ปกครอง ผู้ใต้ปกครอง เมื่อต้องมีความสัมพันธ์กันอยู่เช่นนี้ ก็ต้องยอมรับหลักการร่วมกันบางอย่าง หลักการดังกล่าวจะเป็นที่ยอมรับได้ก็ต่อเมื่อเป็นหลักการที่ก่อให้เกิดความสุขแก่ทุกฝ่าย พระพุทธเจ้าได้สอนหลักเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันในสังคมไว้ในที่หลายแห่งตามปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ผู้ฟังและตามอุปนิสัยของผู้ฟังเอง ผู้เขียนเห็นว่าการนำมารวมกันไว้ จะช่วยให้เข้าใจความคิดของพระพุทธเจ้าในเรื่องนี้ได้ดีขึ้น จึงได้รวบรวมคำสอนสำคัญ ๆ ในเรื่องนี้มา แล้วจัดหมวดหมู่เสียใหม่ โดยแบ่งเป็น ธรรมเนียมของคนที่อยู่ในสังคม ธรรมเนียมของคนเสมอกันโดยฐานะ ธรรมเนียมของคนต่างฐานะ และธรรมเนียมของผู้ปกครอง จึงจะได้นำมาอธิบายต่อไปตามลำดับ

1. ธรรมเนียมของคนที่อยู่ในสังคม

นักปรัชญาฝรั่งโดยทั่วไปคิดว่าคนดีหรือเลวเพราะสังคมเป็นเหตุ โดยเฉพาะพวกที่เชื่อวิทยาศาสตร์มาก ๆ จะคิดว่าคนตกเป็นทาสของสิ่งแวดล้อมโดยสิ้นเชิง ไม่สามารถคิดหรือตัดสินใจอะไรที่ขัดกับสิ่งแวดล้อมได้ จึงเป็นเหตุให้พวกนี้แสวงหาสังคมชนิดที่จะทำให้คนเป็นคนดีตามทัศนะของตน บ้างก็โทษกฎหมาย บ้างก็โทษผู้ปกครอง บ้างก็โทษเศรษฐกิจ โดยต่างคิดว่า คนเรากำหนดดีชั่วขึ้นตามสภาวะที่สิ่งแวดล้อมนั้นบันดาล การโทษสิ่งแวดล้อมเช่นนี้ทำให้คนไม่ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตน มักคิดว่าที่ตนเลวก็เพราะสภาพแวดล้อมเป็นเหตุ เช่นเกิดในครอบครัวยากจน พ่อแม่ไม่ค่อยดูแล เรียนหนังสือน้อย แต่ไม่ยอมคิดว่าทำไมตนจึงต้องทำตามสภาวะดังกล่าว ในเมื่อรู้ว่าเป็นเหตุแห่งความชั่วความเลวของตน เมื่อตนยังเด็กอยู่ อาจต้องทำตามสภาวะแวดล้อม เพราะยังคิดยังไม่ช่วยตัวเอง

ไม่ได้ แต่ทำไมเมื่อโตขึ้นจนรู้ว่าการกระทำของตนไม่ดีจึงไม่พยายามเลิกเลย กลับโทษ
 นั้นโทษนี้มากกว่าโทษตัวเองที่ไร้ความพยายาม ที่เป็นเช่นนี้เพราะการโทษสิ่งอื่นทำให้ตน
 ไม่ต้องรับผิดชอบ เมื่อตัดสินใจผิด การเชื่อว่ามนุษย์ตัดสินใจอย่างเสรีไม่ขึ้นกับสิ่งแวดล้อม
 ไม่ได้ ทำให้โทษสิ่งอื่นได้เรื่อย ๆ ดังนั้นมนุษย์จึงยินดีที่จะเชื่อว่าตนตกอยู่ในอำนาจ
 ของสภาพแวดล้อมโดยสิ้นเชิงยิ่งกว่าจะเชื่อว่าตนคิดเองตัดสินใจเอง

พระพุทธเจ้าเชื่อในเรื่องอำนาจของสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะสภาพแวดล้อมที่
 เป็นมนุษย์ด้วยกัน ดังนั้น จึงสอนเรื่องการคบมิตรไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วน แต่สภาพแวดล้อม
 อื่น ๆ ไม่มีผลต่อความประพฤติของมนุษย์มากนัก เพราะที่จริงแล้ว มนุษย์มีเจตน์
 จ्ञานงเสรีที่จะคิดจะทำความทั้งยอมรับและขัดแย้งกับสภาพแวดล้อมได้ ถ้าเราถือหลักวิทยา-
 ศาสตร์ที่แท้ว่าเมื่อมนุษย์เข้าใจกฎธรรมชาติแล้ว จะสามารถเปลี่ยนแปลงธรรมชาติตามที่
 ตนปรารถนาได้ ก็คงถือว่ามนุษย์ไม่ได้ตกอยู่ในอำนาจของสิ่งแวดล้อมโดยสิ้นเชิง แต่
 สามารถเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมตามที่ตนต้องการได้ควย ภัยเหตุนี้ จึงควรเชื่อว่ามนุษย์มี
 เจตน์จ্ঞานงเสรี ลักษณะที่แสดงว่ามนุษย์มีเจตน์จ্ঞานงเสรี ก็คือ ความสามารถในการคิด
 จินตนาการ คิดแปลง และประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ ที่ไม่มีในธรรมชาติได้ และพระพุทธเจ้าก็
 สอนให้คนเราใช้สมรรถภาพนี้ให้มากที่สุด ดังที่ได้แสดงไว้อย่างชัดเจนในเทศปุจฉาวิสั
 ฐณหรือที่เรียกกันทั่วไปว่า กาลามสูตรว่าไม่ให้ยึดถือสิ่งใดนอกจากสิ่งที่ได้ไตร่ตรองรอบคอบ
 แล้วควยเหตุผล เหตุผลทำให้คนคิดได้อย่างอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของสิ่งแวดล้อมใด ๆ
 ไม่ว่าจะเป็นประเพณี ขาว เล่าลือ ประวัติศาสตร์ ครูบาอาจารย์ ความเชื่อที่กำลังนิยมกัน
 อยู่ จึงกล่าวได้ว่า คนเราเป็นตัวของตัวเองหรือมีเสรีภาพโดยสมบูรณ์เมื่อใช้เหตุผลที่แท้
 เหตุผลชนิดนี้ได้แก่เหตุผลที่ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะ ดังได้กล่าวมาแล้วในบทก่อน
 นั้นเอง

เนื่องจากคนเป็นอิสระ สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อคนเพียงส่วนน้อย ดังนั้น ถ้าจะ
 พுகถึงกรรมของคนในสังคมก็ควร เป็นกรรมที่คนควร จะยึดถือเป็นสากลในฐานะเป็นคนควย
 กัน สังคมไม่มีหน้าที่เปลี่ยนแปลงกรรมเหล่านี้ แต่มีหน้าที่สนับสนุนให้กรรมเช่นนี้มีขึ้นได้
 ง่าย และถือปฏิบัติกันให้มากที่สุด จุดมุ่งหมายของสังคมคือความสงบ ธรรมของคนใน

สังคมจึงต้องเป็นธรรมที่ทำให้คนอยู่ด้วยกันด้วยความสงบ ธรรมเช่นนี้จะเป็นผลให้คนที่เข้ามาอยู่ร่วมกันต้องพยายามประพฤติตนเป็นคนดีก่อน ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่แล้ว ธรรมทั้งหลายในบทที่แล้ว โดยเฉพาะธรรมระดับปุถุชนจึงเป็นพื้นฐานจิตใจของคนที่จะมาอยู่ร่วมกันในสังคม นอกจากธรรมดังกล่าวแล้ว ในหัวข้อนี้จะนำธรรมที่สำคัญที่ทำให้เกิดความสงบและความพึงพอใจแก่คนทุกฝ่ายในสังคมมากล่าว จะเห็นได้ว่า ผู้เขียนพูดถึงความสงบที่ก่อปรักภัยความพึงพอใจของทุกฝ่าย มีใช้สงบโดยที่ฝ่ายหนึ่งใช้อำนาจบังคับอีกฝ่ายหนึ่งไว้ ซึ่งเป็นความสงบภายนอก แต่เป็นสงครามภายใน มีความไม่พอใจซ่อนอยู่ และก็มีใช้ความพอใจที่หาความสงบไม่ได้ เช่นการปล่อยให้คนมีเสรีภาพในการสนองตัณหาอย่างเต็มที่ เพราะสภาวะเช่นนั้น ในขณะที่ได้สนองตัณหาคนจะรู้สึกพอใจ แต่ผลก็คือคนในสังคมเกิดแก่งแย่งชิงดีแก่งแย่งวิวาทบาดหมางกัน เพราะต่างก็อยากสนองตัณหาของตน เช่นทุกคนอยากแสดงความคิดของตน แต่ในขณะที่เดียวกันก็ยอมตำหนิความคิดของคนอื่น ทุกคนจึงพอใจเมื่อคนได้แสดงความคิด แต่ไม่พอใจเมื่อถูกตำหนิ เสรีภาพเช่นนั้นเป็นเสรีภาพที่สร้างสงคราม เป็นสภาวะที่สนับสนุนให้เกิดความพอใจแต่ไม่สงบ พระพุทธเจ้าต้องการให้คนที่อยู่ร่วมกันใช้เสรีภาพ แต่อยู่ในขอบเขตของเหตุผล ซึ่งสอนคนให้พยายามละกิเลส ดังนั้น คนจะสงบด้วยการละกิเลส และคนจะพอใจด้วยความมีเสรีภาพ ในส่วนที่เกี่ยวกับการละกิเลสได้กล่าวแล้วในบทก่อน ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงธรรมที่คนในสังคมควรปฏิบัติ ซึ่งมีทั้งข้อปฏิบัติและข้อละเว้น ข้อปฏิบัติเป็นเสรีภาพที่ทุกคนพึงกระทำ ส่วนข้อจะเป็นเสรีภาพที่ทุกคนไม่พึงถูกกระทำ เสรีภาพอย่างหลังนี้เกิดขึ้นด้วยการเว้นที่จะกระทำการดังกล่าวแก่ผู้อื่น ดังจะได้กล่าวมากล่าวเป็นลำดับไปดังนี้

1.1 ธรรมที่คนในสังคมพึงปฏิบัติ

1.1.1 ธรรมที่เป็นพื้นฐานจิตใจ ธรรมในหัวข้อนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นพื้นฐานให้คนมีลักษณะพร้อมที่จะติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่นได้ ผู้เขียนเห็นว่ามี 3 หมวด คือ ธรรมเป็นโลกบาล 2 ได้แก่ หิริ โอตตัปปะ ธรรมอันทำให้งาม 2 ได้แก่ ชนติ โสรัจจะ และ ธรรมมีอุปการะมาก 2 ได้แก่ สติ สัมปชัญญะ

หิริ หมายถึงความละอาย โศกตปปะ หมายถึงความเกรงกลัว ทั้งสองอย่างนี้เป็นความละอายและเกรงกลัวในแง่ศีลธรรม กล่าวคือ หิริเป็นความละอายต่อความชั่วทั้งที่ได้ทำไปแล้ว กำลังทำอยู่ และที่คิดว่าจะทำ ทำให้ไม่ทำความชั่วที่เคยทำแล้วซ้ำอีก เลิกทำความชั่วที่กำลังทำอยู่ และเลิกคิดที่จะทำความชั่วที่เกิดขึ้นในใจ ละอายต่อความชั่วทั้งทางกาย วาจา ใจ ส่วนโศกตปปะ หมายถึงความกลัวผลของความชั่วว่าจะก่อให้เกิดทุกข์ ต่างกับหิริตรงที่หิริเน้นใช้ในกรณีที่เราคิดว่าสิ่งที่คิดที่ทำนั้นชั่ว ก็เกิดความละอายที่จะทำ ส่วนโศกตปปะรู้ว่าผลของการกระทำจะก่อทุกข์ จึงไม่กล้าทำ ความกลัวดังกล่าวทำให้คนเราไตร่ตรองสิ่งที่ตนคิดและทำอย่างรอบคอบ การทำชั่วโดยตั้งใจจะเกิดไคยาก ส่วนการทำชั่วโดยตั้งใจก็จะไม่เกิดขึ้น ธรรมดังกล่าวจึงทำให้ความชั่วที่เกิดขึ้นในโลก น้อยลงและเกิดไคยาก จึงเรียกกันว่า เป็นธรรมที่คุ้มครองโลก

ธรรมที่เป็นพื้นฐานจิตใจหมวดที่ 2 ได้แก่ ขันติ หมายถึงความอดทน โสรัจจะ หมายถึงความสงบเสงี่ยม ธรรมชนิดนี้สร้างบุคลิกภาพภายนอกให้งดงามน่าดู ในกรณีที่ประสบเคราะห์กรรมหรือความทุกข์ต่าง ๆ ก็มีขันติ คืออดทนไม่พุดไม่บ่น หรือแสดงกิริยาอาการก้าวร้าว หรือโศกเศร้าเสียใจออกมา เพราะการกระทำทั้งทางกาย ทางวาจา ดังกล่าวมีโซ่เครื่องแก่ทุกข์ การข่มความรู้สึกดังกล่าวไว้จะช่วยให้จิตใจไม่ฟุ้งซ่านจนแสดงอาการที่หน้าเกลียด หรือเป็นภัยแก่ผู้อื่นออกมา เมื่อข่มจิตใจไว้ได้ การคิดแก้ปัญหาที่ทำได้ง่าย เพราะอารมณ์ไม่กระเจิดกระเจิงไป ส่วนโสรัจจะ คือความสงบเสงี่ยมนั้น นอกจากจะแสดงอาการปกติเมื่อต้องมีขันติแล้ว ในกรณีที่มีโชคหรือมีความสุขสนุกสนานก็ไม่แสดงอาการที่ใจจนออกนอกหน้าอย่างเด็ก ๆ ควรมองเห็นความสุขความทุกข์เป็นของธรรมดาแปรปรวนไปได้ ไม่ตีใจเสียใจจนเกินไป การทำใจให้สงบและวางตนเป็นปกติในเรื่องต่าง ๆ นี้ถือว่างาม เช่นเมื่อพอใจแทนที่จะหัวเราะลงลูกค้อ หรือเสียงดังเป็นที่รำคาญแก่คนที่เขาไม่พึงพอใจในเรื่องนั้นด้วย ก็อาจยิ้มเพื่อแสดงความพอใจ ก็นับว่าพอเหมาะสำหรับปุถุชน แต่สำหรับอริยบุคคลแล้ว สีหน้าสงบอาจเป็นกิริยาที่เหมาะสมกว่า เพราะไม่มีสิ่งใดที่หน้าพึงพอใจเป็นพิเศษสำหรับบุคคลเช่นนั้น

ธรรมที่เป็นพื้นฐานจิตใจหมวดที่ 3 ได้แก่ สติ คือความคิดไตร่ตรองอยู่เสมอ และสัมปชัญญะ ความเข้าใจสภาวะของตนเอง ธรรมหมวดนี้เรียกว่าธรรมมีอุปการะมาก กล่าวคือ สติช่วยให้เราคิดและทำการต่าง ๆ อย่างรอบคอบมีเหตุผล ไม่ทำการใดโดยไม่ได้ตั้งใจก่อนว่าควรตัดสินใจอย่างไร การกระทำทั้งหลายจึงเกิดประโยชน์ ส่วนสัมปชัญญะ ก็ช่วยให้เรารู้ตัวเข้าใจสภาวะของตัวเองว่า ขณะนั้นกำลังคิด กำลังทำอะไร อยู่ ไม่ทำเกินขอบเขตหรือนอกกรอบนอกทางที่ควรจะทำ

คนที่มีธรรมทั้งสามหมวดนี้ เป็นพื้นฐานจิตใจ จึงเป็นคนที่ทำดีโดยเจตนา และโดยความรอบคอบ ละเว้นจากความชั่ว อคทนต่อความเขี้ยววนใจ หรือความทุกข์ได้โดยไม่ยอมทำตามความเขี้ยววนหรือความทุกข์ที่บังคับ มีความสงบเสงี่ยม ระมัดระวังตนไม่ให้ตกไปในทางชั่ว เข้าใจสภาพของตนในแต่ละขณะเป็นอย่างดีว่าตนกำลังทำดีหรือทำชั่ว และแก้ไขการกระทำชั่วให้กลับดี รักษาความดีไว้ และกระทำให้งาม ๆ ขึ้นไป

1.1.2 ธรรมเพื่อความสมคฤยแห่งโลกทรัพย์ ความสมคฤยแห่งโลกทรัพย์จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการหามา การรักษาไว้ และการใช้จ่าย หลักธรรมสำคัญในเรื่องนี้ได้แก่ ทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์ หรือประโยชน์ปัจจุบัน 4 ประการ¹ ได้แก่

อุฏฐานสัมปทา คือ ถึงพร้อมด้วยความหมั่นในการประกอบกิจการเรื่องเลี้ยงชีวิต การศึกษา ธุรกิจการงานต่าง ๆ

อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ด้วย ความหมั่น ไม่ให้เป็นอันตราย รักษาการงานหน้าที่ของตนไม่ให้เสื่อมเสีย

กัลยาณมิตตตา คบเพื่อนดี ไม่คบคนชั่ว

สมชีวิตา เลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ผิดเคือง ไม่ให้ฟุ่มเฟือย

¹ 23/144/256-260 สุต.อัง. อฎฐก.

หลักธรรมทั้ง 4 ประการที่ถือว่าเป็นประโยชน์ปัจจุบันคงได้กล่าวมาแล้วนั้น ข้อที่ว่าด้วยการคบมิตรมีความสำคัญต่อการรักษาทรัพย์ สุข และความปลอดภัยของบุคคลมาก จะนำไปกล่าวรวมกับเรื่องความสัมพันธ์กันของคนในสังคมในหัวข้อต่อไป ในหัวข้อนี้จะพูดถึงหลักธรรมอีก 3 ประการ ซึ่งว่าด้วยเรื่องการหาทรัพย์และจ่ายทรัพย์ว่าควรมีลักษณะอย่างไร

ข้อแรก ความขยันหมั่นเพียรในการหาทรัพย์นั้น ต้องใช้ประกอบกับหลักสัมมาอาชีวะ คือ หาทรัพย์ในทางสุจริต ต้องประกอบกับหลักขันติ คือมีความอดทน ส่วนความขยันหมั่นเพียรนั้น อาศัยหลักอริปิที 4 หรืออิทธิบาท 4¹ ได้แก่ ฉันทะ คือความพอใจในสิ่งที่ตนจะกระทำ วิริยะ ความเพียรพยายามที่จะให้ได้สิ่งที่ตนพอใจ จิตตะ ความเอาใจใส่ทำความเพียรโดยไม่ทอดทิ้ง วิมังสา หมั่นพิจารณาคุณผลอยู่เนื่อง ๆ ว่าเป็นอย่างไร

ข้อสอง ความถึงพร้อมด้วยการรักษาทรัพย์ที่หามาได้ ทรัพย์ที่หามาได้จะเสื่อมสูญไปด้วยเหตุ 4 ประการคือ เป็นนักเลงหญิง เป็นนักเลงสุรา เป็นนักเลงการพนัน มีมิตรชั่ว² และตระกูลที่ร่ำรวยแล้วตั้งอยู่ไม่ได้นานเพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้ง 4 อย่างดังนี้คือ ไม่แสวงหาพัสดุที่หายแล้ว ไม่ซ่อมแซมพัสดุที่เสื่อมโทรม ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค ตั้งสตรีหรือนุรุษหุศลเป็นพ่อบ้านแม่เรือน³

ธรรมทั้ง 2 หมวดที่กล่าวมานี้ สรุปได้ 2 ประการ คือ ทรัพย์เสื่อมเสียไปเพราะไม่รู้จักใช้ คือใช้ในสิ่งที่ไม่จำเป็นแก่ชีวิต และใช้อย่างฟุ่มเฟือย ใ้ช้มากเกินไปถึงที่หามาได้อย่างหนึ่ง กับเสื่อมเพราะคน คือคนที่รักษาทรัพย์เป็นคนไม่ดี หรือเป็นคนที่ดีคบเพื่อนไม่ดี การที่จะรักษาทรัพย์ไว้ให้ดีก็ต้องทำตรงกันข้าม คือรู้จักใช้จ่ายทรัพย์และตั้งตนให้เป็นคนดี คบคนดีเป็นเพื่อน หรือให้คนดีเป็นผู้รักษาทรัพย์ ซึ่งตรงกับธรรมข้อที่สาม

¹ อภิธรรมมัตถสังคห ปริจเฉทที่ 7

² 23/144/256-260 สุต. อัง. อัญญก.

³ 21/258/283-284 สุต. อัง. จตุกก.

ส่วนข้อที่สี่ คือการใช้จ่ายทรัพย์ตามกำลังที่ตนหามาได้ การจ่ายทรัพย์ที่พระพุทธเจ้าสรรเสริญมีอยู่ 5 ประการคือ

1. เลี้ยงคนให้มีความสุข เลี้ยงบิดา มารดา บุตร ภริยา ทาสกรรมกร ให้เป็นสุข

2. เลี้ยงมิตรสหายให้มีความสุข

3. ป้องกันอันตรายที่เกิดแก่ภัยต่าง ๆ

4. ทำพลี 5 อย่างคือ

ญาติพลี (บำรุงญาติ)

อติถีพลี (ต้อนรับแขก)

บุพเพศพลี (บำรุงญาติผู้ตายไปแล้ว)

ราชพลี (บำรุงราชการ)

เทวศพลี (ทำบุญอุทิศให้เทวดา)

5. ทำทักษิณา¹

เราจะเห็นได้ว่าการหาทรัพย์มาได้กับการใช้จ่ายทรัพย์ทำให้เกิดความสมคูลย์ขึ้นในสังคม กล่าวคือ ทรัพย์มีประโยชน์เมื่อใช้จ่าย เมื่อหาทรัพย์มาได้มาก ใช้จ่ายหาความสุขแก่ผู้เกี่ยวข้องมักเป็นการใช้ฟุ่มเฟือย สร้างนิสัยให้หมกมุ่นในความสุขทางวัตถุมากไป ถ้าใช้จ่ายพอประมาณทรัพย์ก็เหลือใช้ เก็บไว้มากเกินความจำเป็นก็ไม่เกิดประโยชน์ ควรนำมาบริจาคให้แก่ผู้อื่นที่สมควรให้ เช่น คนที่ไม่สามารถทำมาหากินเองได้ คนยากจน ญาติพี่น้อง ผู้ทรงศีล เป็นต้น ถ้าทุกคนถือหลักการบริจาคเช่นนี้ คนในสังคมก็จะมีความสุขได้ คนที่ทำงานเลี้ยงตัวเองได้มาก ๆ ก็มีโอกาสรวยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ความรักใคร่กันในหมู่มนุษย์ก็เพิ่มขึ้น เห็นการอยู่ร่วมกันเป็นสิ่งที่มีความไม่เห็นว่าเป็นการ

¹ 22/41/44-45 สุต.อัง.ปัจจุก.

เอาโรคเอาเปรียบหรือกดขี่ข่มเหงกัน เป็นสังคมที่คนมีความสุขด้วยกันทุกขด้วยกัน ทรัพย์สินก็ เป็นประโยชน์เต็มทีในสังคม โดยไม่ต้องให้รัฐบาลตั้งอัตราภาษีแพง ๆ สำหรับคนรวย เพื่อเอามาช่วยคนจน ซึ่งแม้จะทำได้แต่ก็ไม่ช่วยให้คนในสังคมเกิดความผูกพันรักใคร่กันขึ้น

1.1.3 ธรรมเพื่อความผูกพันกันทางใจ คนในสังคมจะมีความผูกพันกันทางใจได้ต้องมีหลักธรรมบางประการสำหรับเหนี่ยวรั้งน้ำใจกันไว้ไม่ให้เกิดความขุ่น-ของหมองใจกัน สำหรับคนที่ต่างฝ่ายต่างประพฤติก็น่ามีคุณธรรมเสมอกัน ก็ยอมพึงพอใจที่จะคบหากันด้วยคุณธรรมนั้น แต่คนในสังคมจริง ๆ นั้นต่างจิตต่างใจ มีคุณธรรมมากน้อยต่างกัน จึงต้องมีหลักกลาง ๆ ซึ่งทุกคนพึงพอใจไว้เป็นเครื่องปฏิบัติ ถ้าทุกคนปฏิบัติหลักดังกล่าวก็จะทำให้คนอื่น ๆ พอใจ ทุกคนจึงเกิดความพอใจซึ่งกันและกัน หลักธรรมดังกล่าว พระพุทธเจ้าเรียกว่า สังคหวัตถุ 4¹ ได้แก่

ทาน คือการให้ปันสิ่งของแก่ผู้ที่ควรให้

เพยยวัชชะ หรือปิยวาจา คือการพูดจาอ่อนหวาน สุภาพเรียบร้อย

อิตถจริยา คือประพฤตีสั่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น

สมานัตตตา คือความเป็นคนไม่ถือตัว ไม่ยกตนข่มท่าน

ธรรมหมวดนี้เป็นที่รู้จักและอธิบายขยายความกันมากในเรื่องรายละเอียดและตัวอย่างต่าง ๆ และถึงจะพิจารณาด้วยตนเองก็เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่าย แต่เพื่อให้เห็นว่าธรรมหมวดนี้เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งน้ำใจคนอย่างไร จะขอยกคำอธิบายที่ผู้เขียนเห็นว่าแจ่มแจ้งดีมาเป็นตัวอย่างประกอบการพิจารณาดังนี้

1. การรักษายึดเหนี่ยวน้ำใจของบุคคล และหมู่คณะพลโลกทั่วไปนั้น การให้ปันของ ๆ ตนเป็นปัจจัยที่สำคัญ จึงต้องนำมาเป็นข้อที่ 1 การให้

¹21/32/37 สุต.อัง.จตุกก.

วันนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก ลองคิดถึงบุคคลที่เอาแต่ห่วงแทนพระหนี้ที่เหนียว จนไม่รู้จักให้อะไรแก่ใคร เลยกลายเป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่มีพรรคพวก ขาด ญาติขาดมิตร หากใครเดินร่วมทางแทบไม่มี ส่วนผู้ชอบสงเคราะห์คนด้วยการให้ปันนี้ ย่อมมีพวกมีบริวารมาก ทั้งเป็นที่เกรงขามแก่คนทั่วไป เพราะ การสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยการให้เป็นของไม่ตาย ย่อมจะบันทึกอยู่ในใจของ ผู้นั้นอยู่ตลอดกาล ทั้งยังความยินดีให้แก่ผู้รับอีกมากมาย ผู้รับย่อมจะระลึก ไว้ในใจ พยายามหาทางช่วยเหลือผู้ให้ทุกวิถีทาง และให้ความรักและนับถือ คำนึงใจอันหาซื้อไต่ยาก

ที่ว่า การให้นั้นควรให้เฉพาะผู้ที่ควรให้ ช้อนพระองค์สอนให้ให้แก่ผู้ที่ ออกอยาก เมื่อเขามีอยู่มากแล้วให้ก็ไม่มีความประโยชน์อะไร บางที่เขาอาจจะ หาวาถูกเขา หรือให้ในสิ่งที่เป็นปัจจัยแก่ผู้ประพฤติร้าย อันอาจจะก่อ กวน ทำร้ายแก่ผู้อื่นโดยเหตุแห่งการให้ ท่านจึงสอนให้ให้ปันโดยอาศัยปัญญาเป็น เครื่องบริวาร

2. การรักษาสัจใจของกันและกัน วาจาเป็นสิ่งสำคัญมากประการ หนึ่ง คำโบราณยังว่าไว้ว่า วาจาดีมีศรีแก่ตัว วาจาชั่วตกอุปราชัย คน จะโกรธกันเพียงคำพูดนิดเดียว โกรธกันตลอดชาติก็มี การใช้วาจาที่ไพเราะ เสนาะโสด จึงเป็นปัจจัยยึดเหนี่ยวน้ำใจคนได้ วาจาหยาบ วาจาล้อเสียด วาจาโกหกหลอกลวง วาจาไร้สาระ ชื่อว่าวาจาไม่ไพเราะอ่อนหวาน บาง ที่วาจาที่สั่งสอนบุคคลอื่น ทั้ง ๆ ที่คำพูดนั้นเป็นธรรม แต่ใช้คำไม่สุภาพ ก็ไม่ มีประโยชน์เท่าที่ควร เพราะเป็นวาจาไม่ไพเราะ ในการที่จะให้ใครรัก เรานับถือ หรือร่วมกิจการงาน ร่วมครอบครัว ร่วมประเทศ จึงควรใช้วาจา ที่ไพเราะ ในทางโลกเรียกผู้แทนของประเทศว่า "ทูต" สามารถทำความ สำเร็จให้แก่ประเทศชาติเพราะ "ล้นทูต" ล้นทูตอาจยับยั้งการตายหมู่แก่ คนล้าน ๆ ได้ จึงเป็นเรื่องมีใช้เล็กน้อยเลยสำหรับบิณฑบาต

คำพูดที่ไม่ไว้หน้า หรือคำพูดก้าวร้าว อาจทำให้คนตายทั้งโลกได้ และมีเป็นการสมควรเสียด้วย ในเมื่อผู้ฟังปฏิบัติธรรมอันยิ่ง

3. การเห็นยวรั้งน้ำใจในสังคมสมาคมทั้งหลาย การประพฤตินในสิ่งที่เป็นการประโยชน์แก่ผู้อื่น ก็เป็นข้อสำคัญอีกประการหนึ่ง การเห็นแก่ตัว ตรงกันข้ามกับการประพฤตีสั่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น การเห็นแก่ตัวนี้เป็นสิ่งน่าเกลียด ในทุก ๆ สังคม สมาคม มนุษย์เราจะอยู่คนเดียวไม่ได้ ต้องอยู่ร่วมกัน การที่จะอยู่รวมโดยสันตินั้น ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน การช่วยเหลือกันนั้นจึงเป็นการแสดงถึงความเป็นผู้มีธรรมประจำใจ สิ่งใดถ้าได้รับประโยชน์โดยการช่วยเหลือจากผู้อื่น ผู้รับยอมพยายามจะต้องตอบแทนประการหนึ่ง การทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นนั้น จะต้องทำด้วยความบริสุทธิ์ใจ มิใช่กระทำประโยชน์แก่ผู้อื่นโดยมีนัยที่แอบแฝง หวังเพื่อเป็นเหยื่อล่อให้ตกหลุมพรางอย่างนั้นไม่ถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้าในข้อนี้ การกระทำประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยความเสียสละ ผลย่อมเป็นเครื่องเห็นยวรั้งน้ำใจได้คือ ทั่วไปต่างคนก็ต่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผลเกิดขึ้นจากการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกันด้วยความบริสุทธิ์ใจนี้มีมากมายเหลือคณา ผู้หวังเป็นหัวหน้าผู้นำ ถ้าขาดธรรมข้อนี้แล้วจะเป็นผู้นำไม่ได้เลย ความอยู่ร่วมกันโดยสงบสุขจะเกิดขึ้นได้โดยแท้เมื่อตั้งอยู่ในธรรมข้อนี้

4. การรักษาน้ำใจผู้อื่น "ผู้มีใจไม่ถือตัว" ก็เป็นการสำคัญมิใช่น้อย บางคนอาจจะเป็นผู้มียศถาบรรดาศักดิ์ บางคนอาจร่ำรวยมีทรัพย์มาก การที่จะถือศักดิ์และทรัพย์มาเป็นเครื่องข่มขู่บังคับคนอื่น เทียบหยามคนอื่น ย่อมทำให้คนอื่นน้อยใจ และทำให้คนอื่นบาคหัวใจ การยอมก็ยอมต่ำต้อยเพียงกายเท่านั้น ส่วนใจนั้นรู้สึกขมขื่น การเป็นเช่นนี้ยอมไม่สามารถที่จะรักษาน้ำใจบุคคลอื่นได้ มีแต่จะสมาคมได้แต่เฉพาะคนบางพวกเท่านั้น ไม่ทั่วไป ถ้าผู้มียศศักดิ์มีทรัพย์มาก พยายามมิให้คนสูง ถือว่าเป็นมนุษย์เหมือนกัน รู้สึก

คือชั่วเขินเดียวกัน รู้สึกรับผิดชอบเหมือนกัน พยายามไม่ถือตัว วางตัวเสมอ คือให้เกียรติเสมอ แม้จะด้วยประการใด ๆ ก็ตาม ยิ่งถ่อมตัวลงเช่นนี้ ผู้น้อยหรือผู้ไม่มีศรัทธาจะค่อยยอมเกรงขามยิ่งขึ้น ทำให้เขาเหล่านั้นได้ความสุขใจในเมื่อรวมอยู่ด้วย การเข้าสมาคมก็ได้เข้าทุกชั้นถึงความเป็นผู้กว้างขวางในสังคมต่าง ๆ มากมายทีเดียว ทั้งจะยังรักษาน้ำใจแก่คนได้ทุกชั้นวรรณะอีกด้วย ประโยชน์ก็พึงจะได้อย่างมหาศาล สมานัตตาจึงเป็นข้อสำคัญอย่างยิ่งอีก

เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยของหมู่ชนที่อยู่รวมกัน จำเป็นต้องประพฤติในสังคม ครอบครัวยุคในตัวของตัวเอง ที่จะต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อความเรียบร้อยของผู้ที่อยู่รวมกัน ความเป็นปึกแผ่นของพุทธบริษัทก็มีมากเท่านั้น ทั้งจะเป็นการทำให้ขั้นมูลฐานมั่นคง สนับสนุนในอันที่จะดำเนินจริยธรรมขั้นสูงต่อไปได้อย่างสะดวกสบาย" ¹

1.1.4 ธรรมที่เป็นความรู้สึกต่อผู้อื่น ธรรมที่กล่าวมาแล้วทั้ง 3 หัวข้อนั้นเป็นเรื่องการปฏิบัติตนและการปฏิบัติต่อผู้อื่น ในเรื่องการปฏิบัติตนเป็นการควบคุมตนให้เป็นคนดี ส่วนการปฏิบัติต่อผู้อื่นก็เป็นการแสดงออกภายนอก ในหัวข้อนี้จะพูดถึงการควบคุมตนให้เกิดความรู้สึกที่เหมาะสมต่อผู้อื่น ได้แก่ ธรรมหมวดที่เรียกว่า พรหมวิหาร 4 เป็นธรรมที่ผู้ใหญ่ปฏิบัติต่อผู้น้อยหรือคนเสมอกันปฏิบัติต่อกัน แต่จะอนุโลมให้ผู้น้อยใช้กับผู้ใหญ่ด้วยก็ได้ ธรรมในหมวดนี้ ได้แก่

- เมตตา คือความรักใคร่ปรารถนาจะให้เป็นผู้สุข
- กรุณา คือความเห็นใจ คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์
- มุทิตา คือความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี

¹ พระครูญาณวิริยะ, หนังสืออนุสรณ์ในการสร้างวัดธรรมมงคล, พระนคร : โรงพิมพ์ตำรวจ, 2510. หน้า 34-35.

อุเบกขา คือความวางเฉย ไม่ค้ำใจ ไม่เสียใจ เมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ

พรหมวิหารข้อแรก เป็นวิธีแก้ความเกลียดชัง อิจฉาริษยา ความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัว เพราะความเมตตาเป็นธรรมที่มุ่งความสุขของผู้อื่นเป็นสำคัญ เป็นการลดความสำคัญของตัวเองลง และทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ง่ายขึ้น เพราะมีความปรารถนาเช่นนั้นอยู่แล้ว

พรหมวิหารข้อสอง เป็นธรรมที่สนับสนุนข้อแรก กล่าวคือ มนุษย์ยอมทองทนทุกข์กันทุกคน ทุกข์ต่าง ๆ กัน ทุกข์มากบ้างน้อยบ้าง ความปรารถนาจะให้ผู้อื่นมีความสุขนั้นจะเป็นผลสำเร็จได้ก็ด้วยการช่วยให้เขาพ้นทุกข์ ทั้งที่เป็นความทุกข์โดยธรรมชาติ เช่น ความหิว ความเจ็บไข้ได้ป่วย ความเดือดร้อนเรื่องที่อยู่อาศัย เป็นต้น และทั้งที่เป็นความทุกข์ในสังสารวัฏ คือ ทุกข์ทางใจต่าง ๆ ทุกข์อย่างแรกนั้นอาจช่วยได้ด้วย อามิสทาน หรือวัตถุทาน ส่วนทุกข์อย่างหลังช่วยได้ด้วยธรรมทาน คือ การสอนให้ปฏิบัติธรรม แต่การช่วยเหลือนั้นก็ต้องยึดหลักสำคัญของการให้ทานคือ ให้ตามกำลังของตน อย่าให้กลับเป็นความทุกข์แก่ตน เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นเท่ากับเป็นการรับทุกข์แทนผู้อื่น ไม่ใช่เป็นการทำให้ความทุกข์หมดไป

พรหมวิหารข้อสามคือ ความพลอยยินดี เป็นเครื่องตัดมานะของผู้ปฏิบัติ กล่าวคือ ไม่รู้สึกว่าคุณต้องดีกว่าคนอื่น เพราะความรู้สึกเช่นนั้นทำให้เราชมคนอื่น เมื่อเห็นคนอื่นได้ดีก็อิจฉาริษยา จนถึงกลั่นแกล้ง หาทางให้เขาไม่ได้ความเจริญต่าง ๆ เกิดเป็นศัตรูกันขึ้นในที่สุด ความพลอยยินดีจะทำให้จิตใจเราไม่ขุ่นมัวด้วยอำนาจของความถือตัว และความอิจฉาริษยาทั้งยังทำให้ผู้ที่เรายินดีด้วย เกิดความพอใจ และรู้สึกว่าเราเป็นมิตร ด้วยความจริงใจ ไม่แก่งแย่งแข่งดีกับเขา ถ้าทุกคนคิดได้เช่นนี้ก็จะสนับสนุนกันให้เจริญขึ้น ความเจริญก็จะเกิดขึ้นแก่ส่วนรวมด้วย ธรรมข้อนี้ยังเป็นเครื่องแก้ความโลภ คือ ความอยากได้สิ่งที่มีผู้อื่นได้อีกด้วย

พรหมวิหารข้อสี่ ความวางเฉยไม่ยินดีและไม่เสียใจเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ เมื่อเราพยายามช่วยแต่เขาไม่รับและเกิดผลร้ายก็ต้องถือว่าพ้นวิสัยที่เราจะช่วยได้ แต่ก็ไม่ควร

ซ้ำเติมเพราะจะทำให้เขาเจ็บช้ำน้ำใจ หมกกำลังใจจะแก้ไขสิ่งที่มีผิดพลาด หรือรู้สึกเป็นศัตรูกับเรา ในเรื่องที่เราช่วยไม่ได้และเกิดผลร้ายขึ้น ก็ต้องวางเฉยไว้ไม่เสียใจว่า เราไม่สามารถช่วยเขาได้ ต้องถือว่าความทุกข์เป็นของธรรมดาที่ทุกคนต้องประสบ เมื่อแก้ไขไม่ได้ก็ต้องรับต้องทน กล่าวโดยสังเขป พรหมวิหารข้อที่หนึ่ง เป็นความตั้งใจช่วยเหลือไม่ผูกพยาบาท ข้อที่สอง ไม่เบียดเบียนใคร และลงมือช่วยเหลือเมื่อมีโอกาส ข้อที่สาม เมื่อผู้อื่นได้ดีโดยเราช่วยหรือเหตุใดก็ตาม แสดงความยินดีด้วยน้ำใสใจจริง ไม่อิจฉาริษยา ข้อที่สี่ ละอคติทั้ง 4 คือ รัก โลภ โกรธ หลง แล้ววางเฉย เช่นเมื่อเราจะช่วยใครแล้วเขาไม่รับและเกิดผลร้ายก็ให้อภัย ไม่ซ้ำเติม หรือผู้ที่เราจะช่วยนั้นอยู่ในวิสัยที่ช่วยเหลือช่วยก็ต้องใช้อุเบกขา ข้อที่พึงทราบก็คือ ความวางเฉย จะนับเป็นอุเบกขา พรหมวิหารก็ต่อเมื่อได้ปฏิบัติตามข้อ 1, 2, 3, มาแล้วเท่านั้น หากวางเฉยโดยมิได้ปฏิบัติพรหมวิหารข้ออื่น ๆ ไม่จัดเป็นอุเบกขาพรหมวิหาร ธรรมทั้ง 4 ข้อนี้ทำให้คนเราเกิดความไว้วางใจกัน พึ่งพาอาศัยกันได้ เป็นเพื่อนกันไม่ว่ายามทุกข์ยามสุข

2. ธรรมะที่พึงละเพื่อมิให้เกิดข้อขัดแย้ง

มิตรภาพนั้นแม้จะมีการรักษาไว้ด้วยการปฏิบัติต่อกันมานานแสนนานสักเพียงไรก็ตาม อาจร้าวฉานได้หากมีข้อขัดแย้งที่รุนแรงเกิดขึ้นสักครั้งหนึ่ง หรือแม้มีความประพฤติก่อให้เกิดกันอยู่ แต่ก็มีมีความประพฤติที่อีกฝ่ายหนึ่งรู้สึกรำคาญใจอยู่เสมอ ๆ แม้ความรำคาญใจจะมีใช้ความไม่พอใจอย่างรุนแรงก็ตาม หากเกิดขึ้นบ่อย ๆ ก็ทำให้คนเราอยากพ้นภาวะเช่นนั้น ทำให้แตกสามัคคีกันได้ การที่จะมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันในสังคมจึงมีใช้ด้วยการปฏิบัติธรรมที่เป็นเครื่องผูกใจกันไว้แต่เพียงอย่างเดียว ต้องละธรรมที่จะทำให้เกิดความแตกแยกหรือความเคียดรอนรำคาญแก่กันด้วย ในเรื่องธรรมที่ควรระงับกล่าว ผู้เขียนจำแนกออกเป็น 2 หัวข้อ คือ ธรรมเพื่อขจัดความไม่ยุติธรรม ธรรมเพื่อขจัดความแก่งแย่ง

2.1 ธรรมเพื่อขจัดความไม่ยุติธรรม ความไม่ยุติธรรมหรือความลำเอียงนั้น พระพุทธเจ้าสอนว่าเกิดขึ้นเพราะเหตุ 4 ประการ ซึ่งเรียกว่า อคติ 4¹ ได้แก่

¹ 11/246/215 สุต. ที. ปาฎิก.

ฉันทาคติ ความลำเอียงเพราะความรัก
 โทสาคติ ความลำเอียงเพราะความชดเคือง
 โมหาคติ ความลำเอียงเพราะความหลง
 ภยาคติ ความลำเอียงเพราะความกลัว

ความรักทำให้เกิดความอยากได้สิ่งที่รักหรือเป็นความโลภ ความโลภทำให้เกิดการแก่งแย่งกัน วิวาทกัน ถ้าสิ่งที่คนรักเป็นบุคคล เราย่อมไม่ต้องการให้คนที่เรารักเป็นคนไม่ดี จึงมักมองคนที่เรารักในแง่ดีไปเสียหมด พยายามหาเหตุผลเข้าข้างเมื่อเขาประพฤติไม่ดี เพื่อจะได้รู้สึกว่าเขายังเป็นคนที่น่ารักอยู่ตลอดไป ส่วนคนที่เราเกลียดนั้นเรามักมองในแง่ร้าย เช่น เห็นเขาทำดีก็มักมองไปว่ามีเจตนาร้ายซ่อนอยู่ ถ้าเรารักคนคนหนึ่งมากกว่าอีกคนหนึ่งก็จะทำให้เราหมกมุ่นความยุติธรรมเมื่อเกิดข้อขัดแย้งระหว่างบุคคลทั้งสองขึ้น ไม่ว่าจะป็นข้อขัดแย้งที่สำคัญหรือเป็นเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ตาม พระพุทธเจ้าจึงสอนว่า

"ความทะเลาะ ความวิวาท ความรำไร ความเศร้าโศก กับทั้งความ
 กระทบ ความถือตัว ความกวนหมิ่นผู้อื่น และทั้งคำส่อเสียด เกิดจากของที่รัก"¹

นอกจากนี้ความรักยังเป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความผูกพันกันขึ้น เพราะมีความผูกพันจึงมีความวิวาท ถ้าไม่มีความเกี่ยวข้องกันเป็นพิเศษ ความวิวาทกันเพราะความพิเศษนั้นก็ไม่ได้เกิดขึ้น เช่น เราปฏิบัติคนต่อคนคนหนึ่งก็เป็นพิเศษ ถ้าเขาไม่ปฏิบัติเช่นนั้นต่อเรา เราก็มักโกรธ น้อยใจ หรือเกลียดได้ในที่สุด ความรักจึงเป็นสาเหตุให้เกิดความเศร้าโศกทั้งหลาย ความยินดีทั้งหลาย กล่าวคือ ความโลภ ความโกรธ ความหลงได้มากมาย และธรรมเหล่านี้เองทำให้เราคิดหรือตัดสินสิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรารักอย่างไม่ยุติธรรม ยิ่งตัดความรักได้มากเพียงใด ก็ยิ่งให้ความยุติธรรมในเรื่องที่เราคิดหรือตัดสินได้มากเพียง

¹ 25/418/448 สุต. ขุท. สุตต.

นั้น เราจะเห็นได้ว่า การถือพรรคถือพวก การกลั่นแกล้งกันที่เกิดขึ้นในหน่วยงานในสังคมปัจจุบันเกิดขึ้นเพราะความรัก ความพอใจเป็นเหตุใหญ่

ความโกรธ เป็นเหตุสำคัญแห่งความไม่ยุติธรรมประการที่สอง เพราะความโกรธ เป็นเหตุให้ขาดความยั้งคิด ปิดทางที่จะใช้ปัญญา ย่อมตัดสิ้นด้วยอารมณ์ในขณะนั้น พระพุทธเจ้าได้กล่าวถึงเหตุและผลแห่งความโกรธไว้ดังนี้

"ความโกรธเกิดแต่ความไม่อดทน ที่แรกเป็นของน้อย แต่ภายหลังเป็นของมาก ย่อมเจริญขึ้นโดยลำดับ ความโกรธมักทำความเกี่ยวข้อง มีความคับแค้นมาก

วาทาของผู้ประกอบด้วยโทสะ เป็นวาทาหยาบคาย ถัดจากนั้น ก็เกิดปรามาสตูกตองกัน ต่อจากนั้นก็ชกต่อยกันด้วยมือ ต่อไปก็หยิบทอนไม้เข้าทุบตีกัน จนถึงจับศาสตราเข้าฟันแทงกันเป็นที่สุด โทสะเกิดแต่ความโกรธ" ¹

"คนผู้โกรธยอมไม่รู้จักความเจริญ ทำจิตใจกำเริบ ภัยที่เกิดมาจากภายในนั้น คนผู้โกรธยอมไม่รู้สีก คนโกรธยอมไม่รู้orroด ไม่เห็นธรรมชาติความโกรธยอมครอบงำทรชนในขณะใด ความมีดีที่ย่อมมีในขณะนั้น

คนผู้โกรธยอมก่อกรรมที่ทำได้ยากเหมือนทำได้ง่าย ภายหลังเมื่อหายโกรธแล้ว เขาย่อมเดือดร้อนเหมือนถูกไฟไหม้

คนผู้โกรธยอมแสดงความเก๋ยากก่อน เหมือนไฟแสดงควันก่อน ในกาลใดความโกรธเกิดขึ้นคนยอมโกรธ ในกรานั้นคนไม่มีหิริ ไม่มีโอตคัมปะ และไม่มีมีความเคารพ คนที่ถูกความโกรธครอบงำ ย่อมไม่มีแสงสว่างแม้แต่น้อยเลย

¹ 27/1335/265 สุต. ขุท. กัณหาชคก.

คนโกรธฆ่าบิดาก็ได้ ฆ่ามารดาของคนที่ได้ ฆ่าพระชีนาสพท์ได้ ฆ่าปुरुชน
ก็ได้อีก ลูกที่มารดาเลี้ยงไว้จนได้ลืมตาอยู่โลกนี้ ลูกเช่นนั้นก็เลสหยาบช้า
โกรธขึ้นมายอมฆ่าแม่มารดาผู้นั้นให้ชีวิตความเป็นอยู่ได้ จริงอยู่สัตว์เหล่า
นั้นมีคนเป็นเครื่องเปรียบเทียบ เพราะคนเป็นที่รักอย่างยิ่ง

คนโกรธหมกมุ่นในรูปต่าง ๆ ยอมฆ่าตัวเองได้ เพราะเหตุต่าง ๆ ยอม
ฆ่าตัวเองด้วยความบึ้ง กินยาพิษบ้าง เอาเชือกผูกคอตายบ้าง โดดเขาตาย
บ้าง คนเหล่านั้นเมื่อกระทำการอันมีแต่ความเลื่อม และทำลายคนก็ไม่รู้สึก
ความเลื่อมเกิดแต่ความโกรธ ความที่กล่าวมานี้เป็นบ่วงของมัจจุราช มีถ้ำ
เป็นที่อยู่อาศัย" ¹

ข้อความที่ยกมานี้แสดงว่าความโกรธทำให้คนเราขาดความยั้งคิด ขาดความ
เกรงกลัวและความละเอียดที่จะทำชั่ว มองไม่เห็นความชั่วที่คนทำ ยอมตัดสินใจไปตามอา-
ารมณ์ของตน แม้จะฆ่าผู้มีบุญคุณ หรือฆ่าตัวก็ทำได้ ดังนั้น การตัดสินใจด้วยความโกรธจึงทำ
ให้เกิดความไม่ยุติธรรมขึ้น เพราะเหตุดังกล่าวนี้ในหัวข้อต่อ ๆ ไป จะเห็นได้ว่าธรรม
ข้อหนึ่งของผู้ปกครองได้แก่ ความไม่โกรธเป็นธรรมสำคัญ เพราะเป็นธรรมที่ทำให้เกิด
ความขมใจ ควบคุมสติ ไม่ตัดสินใจด้วยอารมณ์ จึงให้ความยุติธรรมแก่ผู้ใดบ้างกับบัญชาได้

ความหลง เป็นสาเหตุประการที่สามแห่งความไม่ยุติธรรม ความหลงอาจเกิด
จากความรักหรือความโกรธเป็นเครื่องบิบังสติปัญญาไม่ให้เข้าใจความจริงดังกล่าวนี้อแล้ว
ก็ได้ ถ้าเป็นด้วยเหตุนี้ก็ต้องฝึกฝนตนเพื่อตัดตนเหตุ หรือระมัดระวังไม่ให้ตัดสินใจอะไร
เพราะเหตุดังกล่าว แต่ความหลงอาจเกิดขึ้นเพราะขาดความรู้หรือใจเขลาในเรื่องนั้น ๆ
ก็ได้ เนื่องจากคนเราจะรู้ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกไม่ได้ ดังนั้นจึงอาจเข้าใจผิด เห็นผิดใน
เรื่องที่เราตัดสินใจได้ ความหลงชนิดนี้แก้ยาก แต่ก็แก้ได้ด้วยการศึกษาและทำความ

¹ 23/61/91-92 สุต. อัง. สัตตก

เข้าใจในเรื่องที่ต้องคิดของทัศนียภาพที่รอบคอบอย่างเดียวกับที่วิชาวิทยาศาสตร์สมัยนี้พยายามหาหลักฐาน ข้อมูลให้ครบถ้วนก่อนสรุป เมื่อได้เข้าใจความเป็นไปของเรื่องทั้งหมดแล้ว จึงวินิจฉัยด้วยจิตใจที่ไม่ลำเอียง เพราะรัก โกรธ หรือกลัว ความลำเอียงที่เกิดจากความหลงนี้แก้ได้ยากกว่าข้ออื่น ๆ เพราะไม่รู้ตัวว่าได้ลำเอียง ความรักและความโกรธยังเป็นสิ่งที่มีความรุนแรงชั่วครั้งชั่วคราว เมื่อคลายความรุนแรงลงก็มองเห็นผิดชอบชั่วดีได้ ส่วนความหลงนั้นไม่ได้เกิดเพราะอารมณ์ บุคคลที่มีความหลงรู้ว่าคนมิได้ใช้อารมณ์ แต่ไม่รู้ว่าคนขาดสติปัญญาในเรื่องนั้นหลงไปว่าคิดถูกแล้ว ยุติกรรมแล้ว จึงเห็นความลำเอียงของตนเองได้ยาก ต้องแก้ด้วยการรู้จักรับฟังความคิดของผู้อื่นให้มาก

ความกลัว เป็นเหตุแห่งความลำเอียงข้อสุดท้าย ความกลัวเกิดจากความรักเป็นสิ่งสำคัญ คือรักคนกลัวว่าตนจะได้รับความเคียดแค้น หรือรักคนอื่นสิ่งอื่น กลัวคนนั้นสิ่งนั้น จะได้รับความเคียดแค้น ความไม่ต้องการให้ตนหรือสิ่งที่ตนรักต้องเคียดแค้น ทำให้คนเราละความยุติธรรมได้ ผู้มีหน้าที่รักษาความยุติธรรมทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นตำรวจ ผู้พิพากษา อัยการ ก็ตาม อาจละความยุติธรรมได้เมื่อถูกขู่เข็ญบังคับ ถ้าเราถือว่าบุคคลเหล่านี้ยังเป็นปุถุชน ก็เชื่อถือนั่นน่ะไม่ได้ว่า ความรู้ที่เขาร่ำเรียนมา ฐานะผู้รักษาความยุติธรรมในสังคม จะเป็นเครื่องบังคับเขาไม่ให้ลำเอียงได้ การแก้ความกลัวชนิดนี้ต้องแก้ด้วยความกล้าที่ยิ่งกว่าคือ ต้องอบรมสั่งสอนให้กล้าบapl กลัวการทำชั่ว มีความละอายต่อการทำชั่ว จนกระทั่งรักชีวิตที่ไม่ชั่ว ยิ่งกว่าชีวิตที่มีความลำเอียง ความกลัวนั้นแก้ได้ง่ายกว่าข้ออื่น ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ถึงกระนั้นก็เป็นของยากสำหรับปุถุชน

จะเห็นได้ว่าสาเหตุทั้งสี่ประการที่ทำให้เกิดความยุติธรรมเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ในตัวของปุถุชนทุกคน และเป็นของแก้ได้ยาก จึงไม่น่าแปลกใจเลยว่า ทำไมเราจึงหาความยุติธรรมในโลกนี้ไม่ค่อยได้ โดยเฉพาะจากบุคคลที่มีหน้าที่รักษาความยุติธรรมทั้งหลาย สาเหตุที่สำคัญเป็นเพราะบุคคลเหล่านั้นไม่เคยได้รับการอบรม หรือไม่เคยฝึกตนให้ละอคติทั้ง 4 ประการ ทำให้เพราะความยุติธรรมไม่มีอยู่ หรือทำให้เกิดขึ้นไม่ได้ แต่เพราะคนที่ได้รับการอบรมมีน้อย และคนที่ได้รับการอบรมที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ให้ความยุติธรรมยังมี

น้อยลงไปอีก เราจึงพบความยุติธรรมน้อยจนรู้สึกท้อใจว่าเป็นสิ่งที่แทบจะหาไม่ได้ ทำให้เกิดการถือ การแก้แค้นเป็นความยุติธรรม เกิดความวิวาทบาดหมางใจ ไม่มีความสนทนากัน เพราะรู้สึกว่าคุณไม่ได้รับความยุติธรรม ธรรมทั้ง 4 ข้อนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ควรจะเป็นเบื้องต้น สังคมจึงจะมีระเบียบได้ หากไปแล้วคนจะแสวงหาความยุติธรรมด้วยการกระทำที่ทำให้ระเบียบของสังคมหมดไป เกิดความวุ่นวายขึ้น

2.2 ธรรมเพื่อขจัดความแก่งแย่ง

สิ่งที่คนซึ่งยังติดข้องในกิเลสปรารถนามีอยู่ 4 ประการ และสิ่งที่ไม่ปรารถนา ซึ่งตรงข้ามอีก 4 ประการ รวมเรียกว่า โลกธรรม 8¹ สิ่งที่ปรารถนาได้แก่ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข สิ่งที่ไม่ปรารถนาได้แก่ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ ธรรมทั้ง 8 นี้ เป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นแก่ปุถุชน และยอมทำให้เป็นทุกข์เพราะเป็นของไม่เที่ยงแท้ ยิ่งยึดมั่นก็ยิ่งเป็นทุกข์ เพราะเมื่อได้สิ่งที่ตนพอใจก็เป็นทุกข์เพราะสิ่งนั้นต้องเสื่อมแต่คนไม่ยอมให้เสื่อม เมื่อสิ่งนั้นเสื่อมสลายไปก็เป็นทุกข์เพราะอยากได้กลับคืนมา แต่ทำไม่ได้ หรือเมื่ออยากได้สิ่งที่ตนพอใจแต่ไม่ได้มาก็เป็นทุกข์เพราะต้องการ เมื่ออยากได้สิ่งที่ตนพอใจแต่ได้สิ่งที่ตนไม่พอใจ หรือเมื่ออยากให้สิ่งที่ตนไม่พอใจพ้นไปเสียเร็ว ๆ แต่สิ่งนั้นเสื่อมช้ากว่าที่ต้องการก็เป็นความทุกข์อีก ถ้ามองเห็นสิ่งเหล่านี้เป็นธรรมดา เป็นสังขตธรรม เกิดแล้วก็เสื่อมไป ไม่ยึดถือมาเป็นของเรา ไม่ผูกพันด้วยก็ไม่ทุกข์ พระพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า

ความโศกก็ดี ความรำไรก็ดี ความทุกข์ก็ดี มากมายหลายอย่างนี้มีอยู่ในโลก เพราะอาศัยสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รัก ความโศก ความรำไร และความทุกข์เหล่านี้ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้นแล ผู้ใดไม่มีสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รักในโลกไหน ๆ ผู้นั้นเป็นผู้มีความสุข ปราศจากความโศก เพราะเหตุนั้น ผู้ปรารถนาความไม่โศก อันปราศจากกิเลสจุกจุกไม่พึงทำสัตว์หรือสังขารให้เป็นที่รักในโลกไหน ๆ²

¹ 23/95/140-141 สุต. อัง. อัญญก.

² 25/176/190 สุต. ขุท. สุตท.

ลาภหรือความมั่งคั่งด้วยทรัพย์ด้วยบริวาร คนรัก และสิ่งที่รักทั้งหลายยอมทำให้
 ได้ความสบายทางกาย ขจัดความขาดแคลนทางวัตถุที่เป็นเครื่องบำเรอตา หู จมูก ลิ้น
 กาย เมื่อมีความสุขชนิดนี้ครบถ้วนแล้ว ก็ยังขาดความสุขทางอารมณ์ จึงต้องการความสุข
 ชนิดนั้น ซึ่งได้แก่ ยศ คือ เกียรติ หรือฐานะ ความมีหน้ามีตาในสังคม เมื่อได้ฐานะนั้น
 มาแล้วก็อยากให้คนยกย่อง มีชื่อเสียงในใจ หากต้องการให้บุคคลสรรเสริญด้วยถ้อย
 คำที่ตนอยากได้ยินได้ฟัง เพื่อให้รู้สึกพอใจแก่อารมณ์ยิ่งขึ้น เมื่อได้มาทั้ง 3 อย่างแล้ว
 ก็รู้สึกเป็นสุข แต่ถาเกิดสภาวะตรงข้ามคือ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ก็เกิดทุกข์ คนที่
 ติดลาภ ยศ สรรเสริญ สุขมาก ๆ เมื่อสิ่งเหล่านั้นเชื่อมไปจะรู้สึกหมดอาลัยตายอยากใน
 ชีวิต เห็นโลกไม่น่าอยู่ เพราะไม่เห็นว่ามีสิ่งใดน่าปรารถนาอีก เราจึงเห็นคนที่เสื่อมใน
 สิ่งเหล่านี้วิกลจริต สามีทะเลเหมา หรือถึงกับฆ่าตัวเสียมากต่อมาก

สิ่งเหล่านี้มีความสำคัญก็เพราะความยึดมั่นถือมั่น รักตนเองดังกล่าวมาแล้ว เมื่อ
 คนส่วนใหญ่รักตนเอง ก็แก่งแย่งกันเพื่อให้ได้สิ่งเหล่านั้นมาเป็นของตน จะไม่แก่งแย่งกันก็
 ไม่ได้ เพราะมีอยู่จำกัด ไม่พอสำหรับทุกคน หรือที่มีมากพอก็อยากได้ให้มากกว่าคนอื่นหรือ
 อยากได้ทั้งหมด ความแก่งแย่งยอมนำไปสู่ความวิวาทด้วยความรู้สึกไม่พอใจอีกฝ่ายหนึ่ง
 ซึ่งพระพุทธเจ้าสรุปไว้ 9 ประการ เรียกว่า อาฆาตวัตถุ 9¹ ได้แก่ ความอาฆาตที่
 เกิดขึ้นเพราะคิดว่า

ผู้นี้ได้กระทำความเสื่อมเสียแก่เรา

ผู้นี้กำลังกระทำความเสื่อมเสียแก่เรา

ผู้นี้จักกระทำความเสื่อมเสียแก่เรา

ผู้นี้ได้กระทำความเสื่อมเสียแก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเราแล้ว

ผู้นี้กำลังกระทำความเสื่อมเสียแก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา

¹ 23/233/376 สุต. อัง. นวก.

ผู้นี้จักกระทำความเสื่อมเสียแก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา
 ผู้นี้ไค้กระทำประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบพอของเราแล้ว
 ผู้นี้กำลังกระทำประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา
 ผู้นี้จักกระทำประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา

ความไม่พอใจอันนำไปสู่การวิวาทนั้นจะรุนแรงยิ่งขึ้นเมื่อผสมด้วยมานะ คือความ
 ยึดมั่นถือมั่นว่าตัวคือพิเศษ เป็นผู้สมควรได้สิ่งดี ๆ ไม่สมควรได้สิ่งเลว ๆ ร้าย ๆ ถูกต้อง
 เสมอ ไม่มีผิดพลาด เป็นคนสูงกว่าคนอื่น ความยึดมั่นถือมั่นเช่นนี้จะทำให้เข้าข้างตัวเอง
 มากขึ้น ยกย่องตัวเองมากขึ้น เห็นคนอื่นผิดและเลวไปหมด ถ้าต่างคนต่างมีมานะเช่นนี้
 ความวิวาทก็เกิดง่ายและรุนแรง ไม่มีใครยอมใคร และไม่มีใครคิดถึงเหตุผล แต่หาความยึดมั่น
 ในตัวตนน้อยลง และไม่ยอมให้ความปรารถนาในลาภยศ สรรเสริญสุข มีอำนาจเหนือความ
 ยุติธรรม และสัมมาอาชีวะ จะทำให้เราไม่เกิดความปรารถนาในสิ่งเหล่านั้นรุนแรงจน
 เป็นเหตุให้วิวาทบาดหมางกัน

3. ธรรมเพื่อความสัมพันธ์กันของคนฐานะต่าง ๆ ในสังคม ธรรมในหัวข้อที่ 1
 และ 2 กิ่งไค้กล่าวมาแล้วเป็นธรรมพื้นฐานสำหรับสร้างมนุษยสัมพันธ์ ในหัวข้อนี้เป็น
 ธรรมที่เฉพาะลงไปอีกชั้นหนึ่ง กล่าวคือ เป็นเรื่องการเลือกคบคนและวิธีปฏิบัติต่อกันแต่ละ
 ประเภท เป็นหลักธรรมประจำฐานะของแต่ละคนในสังคม มีใช้หลักธรรมรวม ๆ ของคน
 ทุกคนในสังคม ในบทนี้จะไค้ชี้ให้เห็นว่าคนที่มิฐานะเสมอกันควรมีความสัมพันธ์กันอย่างไร
 ฐานะต่างกันควรมีความสัมพันธ์กันอย่างไร ฐานะหนึ่งควรปฏิบัติต่อกับฐานะหนึ่งอย่างไร

การที่พระพุทธเจ้าพูดถึงฐานะในสังคมนั้นมิใช่เป็นการยอมรับความไม่เสมอภาค
 โดยธรรมชาติอย่างเรื่องวรรณะของฮินดู และไม่ยอมรับความเสมอภาคปลอม ๆ อย่าง
 พวกคอมมิวนิสต์ แต่เป็นการยอมรับความจริงว่า คนเราไม่เท่าเทียมกัน กล่าวคือ มีกิเลส
 มากน้อยต่างกัน จึงเป็นคนดีได้มากน้อยต่างกัน มีปัญญาต่างกัน จึงสามารถปฏิบัติ
 งานได้ต่างกัน เกิดมาก่อนหลังกัน จึงมีประสบการณ์ต่างกัน เพียงแต่มีรูปร่างหน้าตาเป็น
 คน จะถือว่าเท่าเทียมกันหมดทุกอย่างไม่ได้ ข้อที่คนควรจะให้เกิดขึ้นเหมือนกันก็คือความ

ตั้งใจจะปฏิบัติตนให้เป็นคนดีตามความสามารถของตน ความตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ตามฐานะที่
 คนเป็นอยู่ในสังคม และความยุติธรรมที่พึงได้รับจากสังคม กล่าวคือ ได้รับการคุ้มครอง
 ด้วยกฎหมายโดยไม่มีอคติทั้ง 4 ประการดังได้กล่าวมาแล้ว

การที่คนมีฐานะไม่เท่าเทียมกันนั้นไม่ใช่เครื่องกีดขวางไม่ให้ความสุข เพราะ
 ถ้าจะว่าโดยเศรษฐกิจ พระพุทธเจ้าก็ถือหลักบริจาค เพื่อแบ่งปันทรัพย์สินให้เกิดความ
 สมดุลย์ แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ถือว่ารัฐควรแบ่งให้ทุกคนเท่า ๆ กัน เพราะถ้าเป็นเช่นนั้น
 คนขี้เกียจ ก็จะได้ประโยชน์เท่าคนขยัน แต่ถึงแม้จะมีทรัพย์สินไม่เท่ากัน ก็ไม่ให้ละโมภ
 ติในทรัพย์สินจนเห็นว่ามีความเหนือสิ่งใด กลับสอนให้เห็นอันตรายในการติดทรัพย์สินด้วย ถ้า
 ว่าโดยสังคมก็วางหลักปฏิบัติให้คนแต่ละฐานะยึดถือ เป็นหลักแห่งความร่วมมือกัน ไม่ใช่
 หลักเบียดเบียนกัน จึงไม่มีทางจะเป็นการกีดกันหรือกีดกันแต่ประการใด ธรรมในหัวข้อ
 ทั้งสองที่กล่าวมาแล้วจะเป็นเครื่องสนับสนุนข้อสรุปนี้ได้เป็นอย่างดี และธรรมที่จะกล่าวต่อไป
 ในหัวข้อนี้ก็จะเห็นเครื่องแสดงให้เห็นความคิดดังกล่าวได้อย่างเด่นชัด ในข้อนี้จะเห็นได้
 ว่า พระพุทธเจ้าเป็นนักสังคมนิยม คือยอมรับความจริงของโลก และไม่เพ้อฝันที่จะสร้าง
 ความเท่าเทียมปลอม ๆ ที่จะก่อความเคียดแค้นแก่มนุษย์มากกว่าความสุข เป็นนักปฏิบัติ
 ที่สอนสิ่งซึ่งจะปฏิบัติได้ในปัจจุบันมากกว่าฝันถึงสังคมที่สมบูรณ์แบบซึ่งคนจะท่องหรือสร้าง
 ขึ้น ซึ่งขัดกับสภาพแท้จริงของมนุษย์ เป็นสิ่งที่ยากแก่การปฏิบัติ และไม่มีอะไรเป็น
 หลักประกันว่าจะปฏิบัติเช่นนั้นได้จริง ๆ ธรรมที่จะกล่าวต่อไปนี้แม้จะเป็นรายละเอียด
 แต่ก็ต้องไม่ถือว่าครบถ้วนเพียงเท่านั้น แต่ต้องถือเป็นหลักกว้าง ๆ หรือเป็นพื้นฐานให้
 เข้าใจความคิด ส่วนการนำไปใช้ในกรณีเฉพาะย่อมมีข้อแตกต่างออกไป ถ้าเข้าใจ
 ความคิดแล้ว ก็พลิกแปลงปฏิบัติไปได้อย่างถูกต้อง การปฏิบัติเฉพาะแต่ละกรณีนั้นสอนลง
 หน้าไม่ได้ เหมือนกับการสอนให้เข้าใจหลักคณิตศาสตร์ โดยอธิบาย และยกตัวอย่างนั้นทำ
 ได้ แต่จะให้สอนลงหน้าว่าปัญหาคณิตศาสตร์แต่ละข้อที่ทุกคนจะต้องแก้ในอนาคตมีอะไร
 บ้างยอมเป็นไปไม่ได้ คนที่เข้าใจคณิตศาสตร์จากหลักและตัวอย่างแล้ว ย่อมต้องพลิก-
 แปลงแก้ไขเอง ถ้าเข้าใจจริงก็ทำได้ พระพุทธเจ้าสอนหลักและตัวอย่างเหมือนครู
 สอนคณิตศาสตร์ จึงเป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องทำความเข้าใจหลักและตัวอย่างนั่นเอง

หลักเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมชั้นแรกคือการเลือกคบคน ใน มงคล 38 ประการ มีกล่าวไว้เป็นมงคลประการแรกว่า ไม่คบคนพาล คบบัณฑิต ข้อนี้ มีความสำคัญทั้งแก่ตัวผู้ปฏิบัติ และแก่สังคม ในส่วนของผู้ปฏิบัติการคบคนชั่วหรือคนที่ย่อม มีผลให้คนชั่วหรือคิยามไปค้าย ข้อนี้เป็นการยอมรับอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่ามีส่วนเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพของคนได้ ดังข้อความว่า

บุคคลคบคนใด ๆ เป็นสัตบุรุษ อสัตบุรุษ มีศีลหรือไม่มีศีล บุคคลนั้น ย่อมไปสู่อำนาจของบุคคลนั้นนั้นเทียว บุคคลคบคนเช่นใดเป็นมิตร หรือ เข้าไปส่องเสพคนเช่นใด ก็ย่อมเป็นเช่นนั้น เพราะการอยู่ร่วมกันเป็น เช่นนั้น นักปราชญ์ไม่พึงมีสหายลามกเลยที่เกี่ยว เพราะกลัวแก่การ แปรเปลี่ยนตัวบาปกรรม

นรชนใดห่อปลาเน่าด้วยใบหญ้าคา แม้ใบหญ้าคาของนรชนนั้นก็ย่อมมี กลิ่นเน่าฟุ้งไปฉนใด การเข้าไปเสพคนพาล ก็ฉนนั้นเหมือนกัน นรชนใด ห่อกฤษณาด้วยใบไม้ แม้ใบไม้ของนรชนนั้นก็ย่อมหอมฟุ้งไปฉนใด การเข้าไป เสพนักปราชญ์ก็ฉนนั้นเหมือนกัน

เพราะเหตุนี้ บัณฑิตรู้ความเปลี่ยนแปลงของตนจุจห่อใบไม้แล้ว ไม่ ควรเข้าไปเสพพวกอสัตบุรุษ ควรเสพแต่พวกสัตบุรุษ ด้วยว่าอสัตบุรุษ ย่อมนำไปสู่นรก สัตบุรุษยอมพาให้ถึงสุคติ ¹

การคบคนชัวย่อมเป็นทางนำบุคคลไปสู่อบายมุข ไปสู่การกระทำชั่วต่าง ๆ โดย เห็นคล้ายความบ้าง โดยทำคาม ๆ ไปบ้าง โดยซัดไม้ไค้บ้าง ในที่สุดก็เป็นความเคยชิน และทำเป็นนิสัย แล้วกลายเป็นคนชั่วในที่สุด จะสังเกตได้ว่า ถ้าเราฆ่าสัตว์เล็ก ๆ ไค้ บ่อย ๆ ก็ฆ่าสัตว์ที่ใหญ่ขึ้นไค้ แล้วก็ฆ่าสัตว์ที่ใหญ่ขึ้นอีกไค้ เมื่อเคยชินแล้วก็รู้สึกว่ามันนุ้ย

¹ 27/2152/408-409 สุต. ขุท. สัตติคุมพชาคก.

ได้ ถ้าเราโหมกในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็โหมกเรื่องใหญ่ขึ้นได้ โหมกบ่อยขึ้น ๆ ได้ ในที่สุดก็เห็นการโหมกเป็นของธรรมดา ไม่รู้สึกผิด การคบคนจึงเป็นการเริ่มเพราะนิสัย กังนั้นถ้าจะเป็นคนดีก็ต้องเลือกคบคนดีเสียแต่คน เพราะการคบคนนั้นมีอิทธิพลต่อผู้คบ ความชั่วนั้นทาง่ายกว่าความดี เพราะถูกกับกิเลสของมนุษย์อยู่แล้ว คนที่คบกันนั้นน้อยกว่า แต่ความคิดและนิสัยใจคอเลย แม้ทำทางต่าง ๆ ก็มักเปลี่ยนแปลงกันด้วย กังนั้น พระพุทธเจ้าจึงถือเรื่องการเลือกคบคนเป็นสำคัญ ท่านสอนว่า ถ้าคบบัณฑิตไม่ได้ ก็อยู่คนเดียวดีกว่า

ถ้าไม่พึงใคร่สหายผู้มีปัญญาเป็นนักปราชญ์ เทียวไปร่วมกัน ผู้มีปรกติอยู่
 ด้วยกรรมดี พึงเทียวไปแต่ผู้เดียว การเทียวไปผู้เดียวประเสริฐกว่า
 เพราะคุณเครื่องความเป็นสหายย่อมไม่มีในคนพาล ควรเทียวไปแต่ผู้เดียว
 แต่ไม่ควรทำบาป ¹

เมื่อพิจารณาถึงตอนนี้อาจมีปัญหว่า การไม่คบคนชั่ว เท่ากับไม่มีทางทำให้คนชั่วดีขึ้นเลย ข้อนี้มีความสำคัญแก่สังคม การไม่คบคนชั่ว การคบคนดี เป็นหลักการให้รางวัลและการลงโทษทางสังคม คนในสังคมนั้นมีคนดี คนดีบ้างชั่วบ้าง และคนชั่ว การไม่คบคนชั่วจะทำให้คนชั่วไม่มีพวกพ้อง และกลายเป็นคนส่วนน้อยในสังคม ถ้าอยากคบกับผู้อื่นได้ ก็ต้องกลับตัวเป็นคนดี ถ้าไม่กลับตัวและทำความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นก็ปราบปรามลงโทษได้ง่ายเพราะเป็นคนส่วนน้อย ส่วนคนที่ดีบ้างชั่วบ้างก็ต้องพยายามให้ทำชั่วน้อยลง เพื่อจะได้มีคนคบหามากขึ้น อยู่ในสังคมสะกดขึ้น ในสมัยปัจจุบัน คนที่ยินดีคบคนชั่วเพราะคนชั่วมีลาภ ยศ สรรเสริญมากนั้นมีอยู่มาก คนชั่วจึงเป็นที่ยอมรับในสังคมตราบเท่าที่ยังมีปัจจัยดังกล่าวอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้เท่ากับเราเห็นความชั่วเป็นความดี ยึดสิ่งที่ไม่ควรยึดว่ามีค่า คนชั่วก็ยังมีกำลังอำนาจขึ้น ทำความเดือดร้อนแก่คนอื่น และแก่สังคมได้ เมื่อมีอำนาจถึงกับเป็นผู้ปกครอง ออกกฎหมายได้ ก็เกิดการทุจริตในวงราชการขึ้น ออกกฎหมายไม่เป็นธรรม หาประโยชน์ใส่ตัวมากกว่าจะทำเพื่อส่วนรวม การคบคนชั่วจึงเป็นผลร้ายแก่สังคมอย่างยิ่ง ในเมื่อการคบคนมีความสำคัญแก่คนและสังคมเช่นนี้ ปัญหาต่อไปที่พึงพิจารณาก็คือ คนดีเป็นอย่างไร คนชั่วเป็นอย่างไร

¹ 27/1244-1225/248 สุต. ขุท. โกสัมพียชาคก.

3.1 ลักษณะของคนดีและคนชั่ว

ลักษณะของคนดีและชั่วตามที่ไค้กล่าวมาในบทที่แล้ว เป็นการแจกแจงละเอียดทั้งทางกาย วาจา และใจ ถ้าจะนำมาสรุปลักษณะคนดีคนชั่วซึ่งเห็นได้ในสังคม ก็ต้องนำลักษณะสำคัญ ๆ ซึ่งเห็นได้ชัด ๆ มาตั้งไว้เป็นหลักสังเกต ซึ่งสรุปได้ 10 ประการดังนี้

1. เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต
2. เป็นผู้เว้นขาดจากอทินนาทาน
3. เป็นผู้เว้นขาดจากกามสุมิฉฉาจาร
4. เป็นผู้เว้นขาดจากมุสาวาท
5. เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด
6. เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ
7. เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ
8. เป็นผู้ไม่โลภอยากได้ของเขา
9. เป็นผู้ไม่พยาบาทปองร้ายเขา
10. เป็นผู้เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม ¹

ส่วนคนชั่วได้แก่คนที่มีลักษณะตรงกันข้าม นอกจากลักษณะรวม ๆ ดังกล่าวแล้ว พระพุทธเจ้ายังแสดงลักษณะคนชั่วประเภทสำคัญ ๆ ไว้หลายประเภทดังต่อไปนี้

ลักษณะคนถอย คือคนที่เลวทราม ไม่ควรเกี่ยวข้องกับ 20 ประการ ลักษณะเหล่านี้ บางคนอาจมีมาก บางคนมีน้อย ก็ได้ถือว่าเลวมากหรือน้อยตามแต่จะมีลักษณะดังกล่าวมากชนิด และมีปริมาณมากหรือไม่ ลักษณะทั้ง 20 ประการนั้น ได้แก่

1. คนมักโกรธ ผูกโกรธ ลบหลู่ มีทริวิบัติ และมีมายา

¹ 36/105/151 อภ. ปุคคล.

2. คนผู้เบียดเบียนสัตว์ ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์
3. คนผู้เบียดเบียน ปล้น ฆ่า ชาวบ้านและชาวนิคม
4. คนผู้ลักทรัพย์ของผู้อื่นที่เขาไม่ได้อนุญาตในบ้านหรือในป่า
5. คนที่กัณฑ์มาใช้แล้วกลับความว่าหาได้เป็นหนี้ท่านไม่
6. คนที่ฆ่าคนเดินทางจึงเอาสิ่งของเพราะอยากได้สิ่งของนั้น
7. คนที่เป็นพยานแล้วกล่าวคำเท็จเพราะเหตุแห่งคน ผู้อื่น หรือทรัพย์
8. ผู้ประพฤติกว้างเกินในภริยาของญาติหรือของเพื่อนช่วยข่มขืนหรือช่วยการรวม

รักกัน

9. คนผู้สามารถแต่ไม่เลี้ยงมารดาหรือบิดาผู้แก่เฒ่า
10. คนผู้ทุบตี คำว่าบิดา มารดา พี่ชาย พี่สาว แม่ม่าย พ่อฉวี แม่ฉวี
11. คนผู้ถูกถามถึงประโยชน์ พุคกลบเกลื่อนเสีย บอกแต่สิ่งไม่เป็นประโยชน์
12. คนทำกรรมชั่วแล้ว ประารณาวาใครอย่าพึงรู้ ปกปิดไว้
13. คนผู้ไปสู่สกุลอื่นแล้ว บริโภคโภชนาที่สะอาด แต่ไม่ตอบแทนเขาผู้มาสู่สกุล

ของตน

14. คนผู้วางสมณพรหมณ์หรือแม่ฉวีพกอื่นด้วยมุสาวาท
15. คนผู้คาสมณพรหมณ์เวลาบริโภคอาหารหรือไม่ให้โภชนา
16. คนผู้ถูกโมหะครอบงำ ประารณาของเล็กน้อย พุคอวกสิ่งที่ไม่มี
17. คนเลวทราม ยกตนข่มผู้อื่นด้วยมานะของตน
18. คนผู้มีความประารณาลามก มีความตระหนี่ โอ้อวดไม่ละอายสะกุงกลัว
19. คนที่เคียดพระพุทธรเจ้า สวากของพระพุทธรเจ้า บรรพชิตหรือคฤหัสถ์
20. ผู้ใดไม่เป็นพระอรหันต์ แต่ปฏิบัติตนว่าเป็นพระอรหันต์¹

¹ 25/๓๐6/320-323 สุต. ขุท. สุต.

ในลึงคาลกสูตร¹ กล่าวถึงคนชั่วซึ่งไม่ควรคบเป็นมิตรไว้ 4 ประเภทคือ คน
 ปอกลอก คนตีแตกพูด คนหัวประจบ คนชักชวนในทางฉิบหาย โดยแสดงลักษณะไว้ดังนี้

คนปอกลอกมีลักษณะ 4 ได้แก่

1. คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว
2. เสียให้น้อย คิดเอาให้ได้มาก
3. ไม่รับทำกิจของเพื่อนในคราวมีภัย
4. คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัว

คนตีแตกพูดมีลักษณะ 4

1. เก็บเอาของล่วงมาแล้วมาปราศรัย
2. อ่างเอาของที่ยังไม่มาถึงมาปราศรัย
3. สงเคราะห์หว่านสิ่งหาประโยชน์มิได้
4. ออกปากฟังมิได้

คนหัวประจบมีลักษณะ 4 ได้แก่

1. จะทำอะไรก็คล้อยตาม
2. จะทำดีก็คล้อยตาม
3. คอหน้าว่าสรรเสริญ
4. ลับหลังตั้งนินทา

คนชักชวนในทางฉิบหายมีลักษณะ 4 ได้แก่

1. ชักชวนคัมภ์น้ำเมา
2. ชักชวนเที่ยวกลางคืน

¹ 11/186-190/167-168 สุท. ที. ปาฎิก.

3. ชักชวนให้เที่ยวดูการมหรสพ

4. ชักชวนเล่นการพนัน

ลักษณะดีและชั่วของคนคงได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นหลักสังเกตได้ก็ เพราะ เป็นลักษณะที่ปรากฏหรือรู้ได้ง่าย เป็นผลที่เกิดจากจิตใจที่ดีหรือชั่ว เนื่องจากเราไม่สามารถรู้จิตใจของคนได้ง่าย จึงเป็นของยากที่จะรู้ว่าคนคนหนึ่งดีหรือไม่ แต่ถ้าชั่วหรือดีจนกระทั่งแสดงออกทางพฤติกรรม ไม่ว่าจะทางกายหรือทางวาจาแล้ว ก็เป็นเครื่องบอกสภาพจิตใจได้เป็นอย่างดี ดังนั้น เมื่อคุณจากภายในไม่ได้ ก็ต้องดูภายนอกเข้าไป ความดีหรือความชั่วที่เห็นชัด ๆ ดังกล่าวมาแล้วเป็นหลักตัดสินคนที่ดีมาก หรือชั่วมากได้ แต่คนที่ดีบ้างชั่วบ้างไม่มากนัก ก็ต้องดูลักษณะรวม ๆ ที่เขาเป็นอยู่ว่าคอนไปในทางใด จะดูพฤติกรรมเพียงครั้งหนึ่งหรือสองครั้งไม่ได้ เพราะอาจไม่ได้เกิดจากเจตนา อาจเกิดจากความเข้าใจผิด หรืออำนาจกิเลสที่รุนแรงเพียงชั่วครู่ชั่วยาม มีนิสัยที่แท้จริงของเขา เมื่อเรารู้ลักษณะคนดีและคนไม่ดีซึ่งจะใช้เป็นข้อสังเกตได้เช่นนี้แล้วก็ปฏิบัติตามหลักไม่คบคนชั่ว คบคนดีได้ การคบคนเป็นเรื่องความสัมพันธ์กัน ความสัมพันธ์จะเป็นไปด้วยดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติหน้าที่ของตนตามควรที่ว่าหน้าที่ตามควรนี้ หมายความว่า เป็นสิ่งที่ยึดถือแล้วทำให้ความสัมพันธ์ดำเนินไปด้วยดี ไม่หมายความว่า เป็นกฎเกณฑ์ที่บังคับกันได้ ดังนั้นหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ดังกล่าวจะเป็นหลักที่ควรจริงหรือไม่ย่อมต้องอาศัยปัญญาไตร่ตรอง จะเอาอารมณ์ ประโยชน์ส่วนตัว หรือกิเลสใด ๆ มาเป็นเครื่องไตร่ตรองไม่ได้ และนอกจากไตร่ตรองแล้วยังพิสูจน์ได้ด้วยการทดลองปฏิบัติ

หน้าที่ของคนในสังคมขึ้นกับฐานะทางสังคม กล่าวคือ เมื่อมีฐานะก็ต้องมีหน้าที่ คุ้ม เพราะฐานะเป็นเครื่องกำหนดสิทธิที่ควรได้รับ เมื่อมีการรับก็ต้องมีการให้คุ้มจึงจะเป็นการไม่เอาประโยชน์ฝ่ายเดียว หน้าที่จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะกำหนดว่าบุคคลใดควรได้รับสิทธิตามฐานะนั้นหรือไม่ ควรดำรงอยู่ในฐานะนั้นหรือไม่ เมื่อมีทั้งฐานะและหน้าที่ บุคคลไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใดก็ย่อมเป็นคุณแก่คนอื่นและแก่สังคมตามความสัมพันธ์ระหว่างฐานะไปคุ้ม ความสัมพันธ์ของคนในสังคมนั้น ผู้เขียนเห็นว่าควรแยกเป็น 3 หัวข้อคือ คนที่มีฐานะเสมอกัน ได้แก่มิตร คนต่างฐานะกัน ได้แก่บิดา ญาติ ครูบาอาจารย์ เป็นต้น

และผู้ปกครองประเทศซึ่งได้แก่ผู้ปฏิบัติหน้าที่ในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ประชาชน

3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนมีฐานะเสมอกัน

มิตรภาพเกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมคนเราจึงต้องมีมิตร มิตรภาพที่มีใช้เป็นไป เพื่อตัวเองมีอยู่หรือไม่ ปัญหาเหล่านี้เป็นปรัชญาส่วนที่ว่าด้วยจิตใจของคนซึ่งไม่เกิดผลอะไรในการปฏิบัติคนในสังคม และไม่ว่าจะตอบด้วยการคาดคะเนทางปรัชญาหรือทศลงแบบวิทยาศาสตร์ คำตอบก็เป็นประเภทขอเท็จจริง คือ เท็จบ้างจริงบ้าง แต่ไม่รู้ว่ามีใครควรมีลักษณะอย่างไร และคนที่เป็นมิตรกันควรปฏิบัติต่อกันอย่างไร ซึ่งเป็นเรื่องของค่าที่พึงยึดถือกันในสังคม ปัญหาอย่างแรกที่กล่าวมานั้นเป็นปัญหาเชิงจิตวิทยา ส่วนปัญหาหลังเป็นปัญหาเชิงสังคม สิ่งที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิตในเรื่องนี้ได้แก่มิตรภาพที่เป็นปัญหาเชิงสังคม พระพุทธเจ้าจึงแก้ปัญหาลักษณะดังกล่าวจะสนใจอธิบายในเชิงจิตวิทยาซึ่งแทบจะไม่มีประโยชน์แต่อย่างใดในการปฏิบัติ เหมือนกับเราจะสร้างโต๊ะไม้สักตัวหนึ่งเพียงแต่รู้ว่าเอาไม้ขนาดใดมาประกอบกันเข้าอย่างไรจึงจะได้ประโยชน์ตามต้องการก็นับว่าพอแล้ว ไม่ต้องค้นต่อไปว่าเนื้อไม้นั้นมีการเรียงตัวของโมเลกุลอย่างไร ปลุกที่ไหนใครปลุก สภาพดินที่ใช้ปลุกเป็นอย่างไร สิ่งเหล่านี้แม้จะทำให้เราเชื่อได้ว่าไม้นั้นแข็งแรงพอทำเป็นโต๊ะจริง ๆ แต่การจะรู้ว่าไม้แข็งแรงเป็นโต๊ะหรือไม่ เราใช้วิธีง่าย ๆ เช่น เอาของหนักไปวางทดสอบดู ลองหักดู ก็รู้ได้ เหตุผลที่ว่าทำไมไม้นั้นจึงแข็งแรงโดยดูจากพันธุ์ไม้ ดินที่ปลุก อายุจนถึงไม่รู้เลยเราก็ทำโต๊ะได้ เหตุผลดังกล่าวไม่มีค่าในการทำโต๊ะ จะมีค่าในการคาดคะเนว่า ถ้าจะปลุกคั้งไม้ชนิดนั้นให้โตเร็วควรทำอย่างไร การเข้าใจปัญหามิตรภาพเชิงจิตวิทยาก็เช่นกัน ไม่ทำให้มิตรภาพดีขึ้นหรือเลวลงอย่างการเข้าใจในเชิงสังคม แม้จะเป็นปัญหาปรัชญา แต่ก็รู้เพียงเพื่อจะรู้เท่านั้น ในเมื่อปัญหาที่รู้เพื่อปฏิบัติมีอยู่มาก และเรายังปฏิบัติกันไม่ได้ พระพุทธเจ้าเห็นว่าการลงมือปฏิบัติเสียเลยย่อมมีค่ากว่าความรู้เช่นว่านั้น เพราะชีวิตมนุษย์นั้นสั้น ถ้าจะเสียเวลาหาความรู้ที่ไม่เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิต ก็จะไม่ไ้ดำเนินชีวิตในทางที่ดี ยิ่งในโลกปัจจุบันความรู้ของมนุษย์มีมากจนศึกษากันไม่จบ ก็ยิ่งเห็นชัดว่าความรู้เหล่านั้นไม่ทำให้คนเป็นคนดี ไม่ทำให้อยู่ในสังคม

ด้วยความสะดวก และแทนที่คนจะศึกษาว่าทำอะไรจึงจะอยู่ในสังคมด้วยความสะดวก กลับไปศึกษาวิชาการต่าง ๆ อันไม่เกี่ยวกับความสะดวกดังกล่าวจนตลอดชีวิต พระพุทธเจ้าสนใจความสุขที่แท้ของชีวิตมากกว่าจะให้มนุษย์มีความรู้ในสิ่งซึ่งไม่เกี่ยวกับความสุขในชีวิต จึงมุ่งสอนวิธีดำเนินชีวิต และการอยู่ร่วมกันในสังคมมากกว่าจะแสวงหาความรู้เพื่อสนองความอยากรู้ อย่างพวกกรีกโบราณ และพวกที่ได้อิทธิพลกรีกโบราณนิยมกัน อยู่ในเรื่องความสัมพันธ์ของคนที่มีฐานะเสมอกัน หรือการคบมิตรจึงทอปัญหาลักษณะของมิตรที่แท้ ประเภทของมิตร และวิธีคบมิตร มากกว่าจะทอปัญหาเชิงจิตวิทยาดังกล่าวแล้วข้างต้น จึงจะนำมาพิจารณาเป็นข้อ ๆ ไปดังนี้

3.2.1 ลักษณะของมิตร พระพุทธเจ้าได้อธิบายพฤติกรรมอันเป็นลักษณะของมิตรไว้ 16 อย่างดังนี้

1. บุคคลผู้เป็นมิตรยอมระลึกถึงเพื่อนผู้อยู่ห่างไกล
2. ยินดีต้อนรับเพื่อนผู้มาหา
3. ถือว่าเป็นเพื่อนของเรา
4. รักใคร่จริง ทักทายปราศรัยด้วยวาจาอันไพเราะ
5. คบหาผู้ที่เป็นมิตรของเพื่อน
6. ไม่คบหาผู้ที่ไม่ใช่มิตรของเพื่อน
7. ห้ามปรามผู้ที่คาคติ เคียนเพื่อน
8. สรรเสริญผู้ที่พรรณาคณะคุณความดีของเพื่อน
9. ยอมบอกความลับแก่เพื่อน
10. ปิดความลับของเพื่อน
11. สรรเสริญการงานของเพื่อน
12. สรรเสริญปัญญาของเพื่อน
13. ยินดีในความเจริญของเพื่อน
14. ไม่ยินดีในความเสื่อมของเพื่อน
15. ให้อาหารรสรอยมายอมระลึกถึงเพื่อน

16. ยินดีอนุเคราะห์เพื่อนว่าควรจะได้ลาภอย่างนี้บ้าง ¹

3.2.2 ประเภทของมิตร พระพุทธเจ้าได้แยกมิตรไว้ 2 ประเภท คือ มิตรแท้กับมิตรเทียม ที่จริงมิตรเทียมนั้นไม่ใช่มิตร เป็นคนที่ไม่ควรคบหา มีอยู่ 4 ประเภท ส่วนมิตรหรือผู้ที่ควรคบหานั้นมีอยู่ 4 ประเภทเช่นกัน มิตรเทียม หรือผู้ที่ไม่ควรคบหา 4 ประเภทนั้น ได้แก่ คนปกอลอก คนดีแต่พุก คนหัวประจบ และคนชักชวนในทางฉิบหาย คั้งที่ได้กล่าวรายละเอียดไว้แล้วในหัวข้อ 3.1 ตอนที่ว่าด้วยลักษณะของคนชั่ว จะไม่นำมากล่าวซ้ำในที่นี้อีก ประเภทของมิตรที่จะพูดถึงทั้ง 4 ประเภทในหัวข้อนี้จึงได้แก่มิตรแท้ ซึ่งได้แก่ มิตรมีอุปการะ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรแนะนำประโยชน์ และมิตรมีความรักใคร่ ลักษณะของมิตรทั้ง 4 ประเภท มีกล่าวไว้ในสังคาลงสูตรคั้งนี้

มิตรมีอุปการะ มีลักษณะ 4 ประการ ได้แก่

1. ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว
2. ป้องกันทรัพย์สินสมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว
3. เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งพำนักได้
4. เมื่อมีธุระ ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก

มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีลักษณะ 4 ประการ ได้แก่

1. ขยายความลับของตนแก่เพื่อน
2. ปิดความลับของเพื่อนไม่ให้แพร่งพราย
3. ไม่ละทิ้งในเหตุอันตราย
4. แม้ชีวิตก็อาจสละเพื่อประโยชน์แก่เพื่อนได้

มิตรแนะนำประโยชน์มีลักษณะ 4 ประการ ได้แก่

¹27/1718-1723/323 สุท. ขุท. มิตตคามิตตชาคก

1. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
2. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี
3. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
4. บอกทางสวรรค์ให้

มิตรที่มีความรักใคร่ มีลักษณะ 4 ประการ ได้แก่

1. ไม่ยินดีด้วยความเลื่อมของเพื่อน
2. ยินดีกับความเจริญของเพื่อน
3. ห้ามคนที่กล่าวโทษเพื่อน
4. สรรเสริญคนที่สรรเสริญเพื่อน ¹

3.2.3 การคบมิตรและการแตกมิตร

ลักษณะของมิตรชนิดต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วล้วนเป็นลักษณะสำคัญในการดูคนว่าควรคบเป็นมิตรหรือไม่ แต่ทว่าลักษณะเหล่านั้นแต่ละคนอาจทำไม่ได้ทั้งหมด คงทำได้เพียงบางข้อ ถ้ามีข้อบกพร่องเช่นนั้น เราควรคบได้เพียงใด ความคิดเรื่องมิตร ดังได้กล่าวมาแล้วนั้นมีลักษณะเป็นมิตรในอุดมคติ เป็นเกณฑ์ในการตัดสินว่าใครเป็นมิตรหรือไม่ แต่ปุถุชนจะเป็นมิตรในอุดมคติเช่นนั้นได้ยาก พระพุทธเจ้าจึงกำหนดข้อสำคัญ ๆ สำหรับการคบมิตรไว้เพียง 7 ประการ โดยถือว่าถ้าบุคคลใดมีคุณสมบัติ 7 ประการนี้ครบถ้วนก็คบเป็นมิตรได้ แม้จะไม่ครบถ้วนตามอุดมคติของมิตรก็ตาม คุณสมบัติ 7 ประการ ดังกล่าวได้แก่

1. มิตรผู้ให้ของที่ให้ได้อย่าง
2. รับทำกิจที่ทำได้ยาก

¹ 11/191-197/168-169 สุต. ที. ปาฎิก.

3. ออกทนต่อถ้อยคำที่ออกใจได้ยาก
4. บอกความลับของตนแก่เพื่อน
5. ปิ๊งความลับของเพื่อน
6. ไม่ละทิ้งเพื่อนในยามวิบัติ
7. เมื่อสิ้นโลกสมบัติก็ไม่คุ้มหมิ่น ¹

ส่วนการแตกมิตรนั้น เนื่องมาจากเหตุ 3 ประการ คือ

1. ภัยการคลุกคลีกันเกินไป
2. ภัยการไม่ไปมาหากัน
3. ภัยการขอในเวลาไม่สมควร ²

ข้อแรกนั้นฟังดูน่าจะขัดกับความคิดเรื่องมิตรภาพ เพราะความเป็นมิตรนั้นมุ่งจะคบกันให้สนิทสนม แต่ถาพิจารณาข้อเท็จจริงในสังคมแล้ว จะเห็นว่าข้อนี้เป็นความจริง เพราะการคลุกคลีสนิทสนมกันมากทำให้ไม่ระวังตัว ลวงเกินกันได้ง่าย และคนเราย่อมมีอารมณ์ดีบ้างร้ายบ้าง เมื่อเกิดการลวงเกินกันในเวลาที่อารมณ์เสีย ก็อาจเป็นเหตุให้ทะเลาะวิวาท น้อยเนื้อต่ำใจกันขึ้นได้ ยิ่งสนิทกันมากก็ยิ่งคิดว่า เขาคงเข้าใจเรา ทำให้ไม่คิดว่าอะไรอาจทำให้เขาเสียใจหรือไม่พอใจ หากการถนอมน้ำใจกัน จึงทำให้แตกมิตรกันได้ง่าย บางครั้งอาจด้วยสาเหตุเพียงเล็กน้อย

ข้อสอง การไม่ไปมาหากัน ทำให้เกิดความห่างเหิน เมื่อไม่ได้ติดต่อกันนานเข้า ก็ไม่มีจิตใจผูกพันกัน ยิ่งต่างคนต่างมีมิตรใหม่ก็ยิ่งคิดถึงกันน้อยลง ครั้นมีปัญหาต้องการความช่วยเหลือก็ไม่กล้าพูดจากัน เกิดความรู้สึกว่าเป็นคนอื่น การไม่ไปมาหาสู่กันนาน ๆ ยังทำให้ต่างฝ่ายต่างคิดว่าอีกฝ่ายหนึ่งไม่จริงใจ ไม่คิดถึงตน เพราะคนเราย่อมเห็นตนสำคัญ เมื่อคิดเช่นนั้นก็เกิดความขัดเคืองและมองอีกฝ่ายหนึ่งไปในแง่ร้ายต่าง ๆ โดยไม่มี

¹ 23/33/35 สุท. อัง. สัตตก.

² 28/55/17 สุท. ชุท. มหาโพธิชาดก.

โอกาสได้พูดคุยปรับความเข้าใจกัน

ข้อสาม การขอเป็นเรื่องสำคัญมาก พระพุทธเจ้าให้ระมัดระวังในเรื่องนี้ เพราะสิ่งที่เราชอบใจพอใจ คนอื่นก็มักชอบ การขอก็มักขอสิ่งที่เจ้าของชอบ การพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ จึงไม่มีใครอยากให้สิ่งที่ตนรัก ดังนั้น ถ้าขอกันไม่มากนักก็อาจให้ได้เพราะเห็นแก่มิตรภาพ แต่ถ้าขอบ่อย ๆ ขอมาก ๆ จะกลายเป็นคนเห็นแก่ได้ ความรู้สึกตรงใจว่าเป็นเพื่อนก็น้อยลง อาจแสดงกิริยาไม่พอใจ หรือไม่ทำตามขอ เป็นเหตุให้เกิดความไม่พอใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย การขอจึงต้องทำเมื่อมีความจำเป็น และอีกฝ่ายหนึ่งต้องเห็นว่าสิ่งที่อีกฝ่ายหนึ่งขอเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเขา แต่เขาไม่สามารถหาได้และค้นหาได้ง่ายหรือมีเหลือเพื่อเท่านั้น หาไม่แล้วการขอจะเป็นเหตุให้แตกมิตรครั้งที่พระพุทธเจ้ากล่าวไว้ว่า

บุคคลรู้ว่าสิ่งของอันใดเป็นที่รักของเขา ก็ไม่ควรขอสิ่งของอันนั้น
บุคคลยอมเป็นที่เกลียดชังเพราะขอจัก ¹

ผู้ขอย่อมไม่เป็นที่รักของผู้ถูกขอ ผู้ถูกขอเมื่อไม่ให้ได้ไม่เป็นที่รักของผู้ขอ ผู้ใดเป็นอยู่ด้วยการขอ ย่อมไม่ขอสิ่งที่ควรขอในเวลาที่เหมาะสม ผู้หนึ่งยอมทำผู้อื่นให้เสื่อมจากบุญ แม้ตัวเองก็หาเลี้ยงชีพไม่สะดวก ส่วนผู้ใดเป็นอยู่ด้วยการขอ ย่อมขอสิ่งที่ควรขอในเวลาที่เหมาะสม ผู้หนึ่งยอมทำผู้อื่นให้ได้บุญ แม้ตัวเองก็หาเลี้ยงชีพสะดวกด้วย ²

เหตุแห่งความแตกมิตรทั้ง 3 ประการนี้เป็นเหตุใหญ่ ๆ ซึ่งจะทำให้เกิดเหตุย่อยๆ อันได้แก่ลักษณะที่ตรงข้ามกับความเป็นมิตรแท้ เหตุย่อย ๆ เหล่านั้น เป็นเหตุโดยตรงที่ทำให้เกิดการแตกมิตร ดังนั้น แม้พระพุทธเจ้าจะไม่กล่าวไว้โดยตรงว่าเป็นเหตุแห่งการแตก

¹ 27/360/96 สุต. ขุท. มณีกัมมฐาคก.

² 27/1022-1024/214 สุต. ขุท. อภิวิสิณฐาคก.

มิตร ก็คงถือว่ามีความประสงค์จะสอนว่าเป็นเหตุแห่งการแตกมิตรด้วยโดยปริยาย เพราะสอนไว้เป็นลักษณะของมิตรเทียม หรือคนที่ไม่ควรคบ เมื่อปฏิบัติเช่นนั้น คนที่เคยเป็นมิตรด้วยยอมเลิกคบ จึงเป็นสาเหตุสำคัญของการแตกมิตรด้วย

3.3 ความสัมพันธ์ของคนที่มีฐานะต่างกัน

จริยธรรมหรือหลักความประพฤติของคนคตินั้น เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าเห็นว่าทุกคนควรปฏิบัติให้ได้ นอกจากจริยธรรมส่วนบุคคลแล้วยังต้องมีจริยธรรมสังคม คือ ธรรมที่คนในฐานะเป็นหน่วยสังคมควรยึดปฏิบัติ การปฏิบัติตามจริยศาสตร์สังคมก็คือ การปฏิบัติธรรมที่เหมาะสมแก่ฐานะของตนในสังคม ฐานะนี้อาจเป็นฐานะทางสังคมธรรมดา เช่น เป็นพ่อแม่ ญาติ ครู อาจารย์ หรือเป็นฐานะทางการปกครองซึ่งเป็นสังคมในแง่กฎหมาย เช่น เป็นผู้ปกครอง เป็นผู้ใ้ปกครอง ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงความสัมพันธ์ของบุคคลที่มีฐานะทางสังคมชนิดแรก คือ ชนิดที่ไม่ใช่สังคมซึ่งเกิดขึ้นตามข้อกำหนดทางกฎหมาย ส่วนอีกชนิดหนึ่งจะกล่าวในหัวข้อต่อไป ธรรมเพื่อความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมนั้น พระพุทธเจ้าได้กล่าวไว้ในเรื่องทศ 6 ในสังคาลกสูตรอย่างละเอียด เรื่องทศนี้ท่านยกเอาตัวเราเป็นศูนย์กลาง แล้วพิจารณาว่าจะต้องมีความสัมพันธ์กับใครบ้าง ตัวเราในที่นี้ก็แทนคนแต่ละคนนั่นเอง กล่าวคือ คนแต่ละคนต้องเป็นหรือต้องเกี่ยวข้องกับคนฐานะต่าง ๆ ตามที่พระพุทธเจ้าสอนไว้ทั้งสิ้น เมื่ออยู่ในฐานะใดควรปฏิบัติตนอย่างไรและควรปฏิบัติต่อผู้ที่เราเกี่ยวข้องกับซึ่งมีฐานะอีกอย่างหนึ่งอย่างไรบ้าง พระพุทธเจ้าได้เปรียบเทียบคนซึ่งอยู่แวดล้อมและมีความสัมพันธ์กับเราว่าเหมือนทศต่าง ๆ 6 ทศ ได้แก่ มารดาบิดา เป็นทศเบื้องหน้า ครูอาจารย์เป็นทศเบื้องขวา บุตรภริยาเป็นทศเบื้องหลัง มิตรอำมาตย์เป็นทศเบื้องซ้าย ทาสกรรมกรเป็นทศเบื้องต่ำ สมณะพราหมณ์เป็นทศเบื้องบน ข้อนี้เป็นเครื่องยืนยันได้อีกประการหนึ่งว่าคนเรากออยู่ในสิ่งแวดล้อมและมีสิ่งแวดล้อมที่เป็นวัตถุเท่านั้น ยังมีสิ่งแวดล้อมที่เป็นคนซึ่งต้องสัมพันธ์กับเราด้วย ในธรรมเรื่องทศนี้จะเห็นได้ว่าเป็นคำสอนที่กำหนดการกระทำและการตอบแทนทั้ง 2 ฝ่าย ไม่ใช่ฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายให้หรือเป็นฝ่ายรับเพียงอย่างเดียว เป็นการยึดหลักสิทธิและหน้าที่อย่างแท้จริง แม้พระพุทธเจ้า

จะไม่ได้ใช้คำว่าสิทธิและหน้าที่ แต่ให้เห็นได้ว่าเข้าใจเรื่องนี้เป็นอย่างที่ว่า ทำให้เกิดความยุติธรรมในสังคมโดยไม่ต้องสมมติเอาว่ายุติธรรม คือเท่ากันทุกประการ ซึ่งไม่มีทางจะเป็นจริงแต่อย่างใด ทิศ 6 หรือหลักมนุษยสัมพันธ์ของคนต่างฐานะในสังคมมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ทิศเบื้องหน้า บุตรพึงบำรุงมารคามาบิดาค้ำวยสถาน 5 ได้แก่

1. ตั้งใจไว้ว่าท่านเลี้ยงเรา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
2. จักรับทำกิจของท่าน
3. จักดำรงวงศ์สกุล
4. จักปฏิบัติตนให้เป็นผู้สมควรรับทรัพย์มรดก
5. เมื่อท่านละไปแล้ว จักตามเพิ่มให้ซึ่งทักษิณา

มารคามาบิดาพึงอนุเคราะห์บุตรค้ำวยสถาน 5 ได้แก่

1. ห้ามจากความชั่ว
2. ให้ตั้งอยู่ในความดี
3. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
4. หากรยาที่สมควรให้
5. มอบทรัพย์ให้ในสมัย

ทิศเบื้องขวา ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ค้ำวยสถาน 5 ได้แก่

1. ค้ำวยลุกขึ้นยืนรับ
2. ค้ำวยเข้าไปยืนคอยรับใช้
3. ค้ำวยการ เชื้อพั่ง
4. ค้ำวยการปรนนิบัติ
5. ค้ำวยการเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์พึงอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน 5 ได้แก่

1. แนะนำดี
2. ใ้เรียนดี
3. บอกศิษย์ด้วยดีในศิลปวิทยาทั้งหมด
4. ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง
5. ทำความปกป้องในทิศทั้งหลาย

ทิศเบื้องหลัง สามิพึงบำรุงภรรยาด้วยสถาน 5 ได้แก่

1. ค้ายยกย่องว่าเป็นภรรยา
2. ค้ายไม่ดูหมิ่น
3. ค้ายไม่ประพฤตินอกใจ
4. ค้ายมอบความเป็นใหญ่ให้
5. ค้ายให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาพึงอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน 5 ได้แก่

1. จัดการงานดี
2. สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี
3. ไม่ประพฤตินอกใจสามี
4. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
5. ชย้นไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง

ทิศเบื้องซ้าย¹ กุลบุตรพึงบำรุงมิตรด้วยสถาน 5 ได้แก่

¹ สำหรับทิศเบื้องซ้ายนี้ รายละเอียดรวมอยู่ในเรื่องความสัมพันธ์ของคนที่มีฐานะเท่ากัน แต่เนื่องจากต้องการให้เห็นทิศทั้ง 6 ครบถ้วนจึงไม่ตัดออก การให้เห็นทิศ 6 ครบถ้วนก็เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคลแวดล้อมได้ทุกชนิด

1. ค่ายการให้ปัน
2. ค่ายการเจรจาซื้อขายเป็นที่รัก
3. ค่ายประเพณีประโยชน์
4. ค่ายความเป็นผู้มีคนเสมอ
5. ค่ายไม่แก้งกล่าวให้คลาดจากความจริง

มิตรพึงอนุเคราะห์กุลบุตรค่ายสถาน 5 ได้แก่

1. รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว
2. รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
3. เมื่อมิตรมีภัยเอาเป็นที่พึ่งพำนักได้
4. ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ
5. นับถือตลอดถึงวงศ์ของมิตร

ทิศเมืองคำ นายพื้งบำรุงทาสกรรมกรค่ายสถาน 5 ได้แก่

1. ค่ายจัดการงานให้ทำกรรมสมควรแก่กำลัง
2. ค่ายให้อาหารและรางวัล
3. ค่ายรักษาในคราวเจ็บไข้
4. ค่ายแจกของมีรสแปลกให้กิน
5. ค่ายปล่อยให้ในสมัย

ทาสกรรมกรพึงอนุเคราะห์นายค่ายสถาน 5 ได้แก่

1. ลูกขึ้นทำกรงานก่อนนาย
2. เลิกการงานที่หลังนาย
3. ถือเอาแต่ของที่นายให้
4. ทำกรงานให้ดีขึ้น
5. นำคุณของนายไปสรรเสริญ

ทิศเบื้องบน กลุ่มศรัทธาฟังบารุงสมณะพรหมณด้วยสถาน 5 ไค้แก

- 1. ค้วยกาชกรรม ประกอบค้วย เมตตา
- 2. ค้วยวจีกรรม ประกอบค้วย เมตตา
- 3. ค้วยมโนกรรม ประกอบค้วย เมตตา
- 4. ค้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู
- 5. ค้วยให้อามิสทานเนือง ๆ

สมณะพรหมณฟังอนุเคราะห์กลุ่มศรัทธาค้วยสถาน 5 ไค้แก

- 1. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- 2. ให้ตั้งอยู่ในความดี
- 3. อนุเคราะห์ค้วยน้ำใจอันงาม
- 4. ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- 5. บอทางสวรรค์ให้ ¹

เราจะเห็นได้ว่าธรรมที่คักมานี้มีอย่างละ 5 ข้อ ทั้งนี้ได้หมายความว่าคนเราควรปฏิบัติกันเพียงเท่านั้นหรือธรรมมีเพียงเท่านั้น แต่ที่กำหนดเพียง 5 ข้อ น่าจะค้วยเหตุผล 2 ประการคือ ประการแรก กำหนดให้น้อยข้อ แต่เลือกเฉพาะข้อที่สำคัญ ๆ ย่อมปฏิบัติง่าย และได้ผลดีกว่ากำหนดธรรมให้ปฏิบัติมากข้อ แต่ปฏิบัติไม่ได้ หรือปฏิบัติได้แค่ข้อที่มีความสำคัญน้อย ประการที่สอง ธรรมเหล่านี้สอนสังคาลมาณพ ซึ่งเป็นคนที่มีได้มีภูมิธรรมสูง เป็นปุถุชน ถ้าสอนละเอียดถี่ถ้วนก็จำไม่ได้ ปฏิบัติไม่ได้ และต้องใช้เวลาสอนกันมาก เมื่อจะสอนให้เข้าใจได้เร็วก็ต้องสอนแต่เนื้อความสำคัญจึงจะเข้าใจความคักโดยส่วนรวมหรือเข้าใจมโนภาพของเรื่องนั้น ๆ การสอนให้ปฏิบัติธรรมน้อยข้อ แต่เป็นข้อสำคัญคักกล่าว จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าใช้ เป็นวิธีสอนให้คนทั่วไปปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนเองให้ปฏิบัติ

¹ 11/199-204/170-172 สุต. ที. ปาฎิก.

ธรรมชั้นละเอียด ๆ ได้มากขึ้น เช่น สอนปฏุชนให้ปฏิบัติเบญจศีล และเบญจธรรม เป็นต้น มิได้หมายความว่าธรรมนอกนั้นไม่จำเป็น แต่หมายความว่าเพียง 5 ข้อนี้ถ้าจะกิเลสหาย ทั้งทางกาย วาจา ใจ ได้มาก แต่จะละให้มากขึ้นก็ต้องปฏิบัติธรรมละเอียดยิ่งขึ้น แต่ที่อยู่ในเรื่อง กาย วาจา ใจ นี้ เรื่องของทิส 6 ก็เช่นกัน ยังมีธรรมละเอียดอื่น ๆ ที่ต้องนำมาปฏิบัติร่วมกับคำสอนดังกล่าว แต่ก็สงเคราะห์อยู่ในเรื่องทิส 6 การสอนด้วยวิธีนี้ก็เช่นเดียวกับที่เราสอนให้เด็กรู้จักโต๊ะว่า มีพื้นกับขา กอน ถ้าอยากรู้ต่อไป จึงสอนว่า พื้นมีรูปร่างต่าง ๆ เป็นรูปเรขาคณิตก็มี ไม่ใช่ก็มี วัสดุทำด้วยไม้ โลหะ หรืออื่น ๆ ก็มี ก็เช่นกัน อธิบายละเอียดลงไปได้อีก ถ้าถึงขั้นที่วิศวกรเรียนก็ต้องคำนวณแรงยึดระหว่าง ส่วนต่าง ๆ ของโต๊ะ ความสามารถรับน้ำหนักของโต๊ะต่อไปอีก ธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนแก่ปฏุชนก็เพื่อความเข้าใจและปฏิบัติได้ในระดับนั้น เหมือนกับสอนเด็กให้เข้าใจโต๊ะโดยสอนว่า มีพื้นกับขาเท่านั้น ไม่สอนเกินระดับความสามารถ เพราะไม่เกิดประโยชน์ พระพุทธเจ้าสอนธรรมะเพื่อประโยชน์ของผู้ปฏิบัติ มิใช่เพื่อแสดงภูมิรู้ของตนเอง

3.4 ธรรมของผู้ปกครอง

หลักธรรมสำคัญสำหรับผู้ปกครองตามที่กำหนดไว้ในพุทธศาสนานั้น นอกจากผู้ปกครองจะต้องปฏิบัติตนให้ดีเท่า ๆ กับคนที่ทั้งหลายแล้ว ยังมีหลักธรรมสำหรับถือเป็นแนวปฏิบัติโดยเฉพาะ เรียกว่า ทศพิธราชธรรม ข้อธรรมทั้งหลายในทศพิธราชธรรมก็คือธรรมที่เป็นความดีนั่นเอง แต่เลือกสรรมาสำหรับให้ผู้ปกครองยึดถือปฏิบัติโดยเฉพาะ คนทั่วไปอาจถือศีล 5 ธรรม 5 ถิ่นบัวพอ แต่ผู้ปกครองนอกจากจะถือศีล 5 ธรรม 5 ยังต้องถือธรรมข้ออื่นที่จะเป็นประโยชน์แก่การปกครองด้วย

ทศพิธราชธรรมหมายถึงธรรม 10 ประการของพระราชา ผู้เขียนตีความว่าเป็นธรรมที่ผู้ปกครองทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นพระราชกษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนข้าราชการ แม้แต่ผู้ปกครองอื่น ซึ่งไม่ใช่ข้าราชการ เช่น หัวหน้างาน หัวหน้าครอบครัว ก็พึงยึดถือ แต่เพื่อจะให้แคบเข้าเป็นเรื่องของราชการจริง ๆ จึงเห็นว่าในแง่ของการปกครอง ทศพิธราชธรรมต้องเป็นธรรมของข้าราชการทั้งหลายด้วย เพราะเป็นผู้ปกครองประชาชน

แม้ฆาราชการจะไม่ไชราชา แต่กัทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณ เป็นตัวแทนของราชา ในการปกครอง ในปัจจุบันแม้ระบอบการปกครองอาจเป็นแบบไม่มีพระราชา แต่ผู้ปกครอง ก็ควรมีศีลธรรมดังกล่าว เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนไปใครที่มาทำหน้าที่ปกครองก็เท่ากับทำหน้าที่ราชา ทศพิธราชธรรมทั้ง 10 ประการนั้นได้แก่

ทาน	การให้ทาน
ศีล	การรักษาศีล
บริจาค	การบริจาคทรัพย์
อาชชว	ความซื่อตรง
มัททว	ความอ่อนโยน
ทบะ	ความประพฤติกตบะ
อภิกโษะ	ความไม่โกรธ
อวิหิงสา	ความไม่เบียดเบียน
ขันติ	ความอดทน
อวิโรธนะ	ความไม่ประพฤติกตบะ ¹

เนื่องจากธรรมทั้ง 10 ประการนี้มีความสำคัญในการปกครอง การที่จะเข้าใจได้ว่าสำคัญอย่างไร จำเป็นต้องเข้าใจความหมายของธรรมทั้ง 10 ประการนี้เสียก่อน จึงขอนำมาอธิบายโดยสังเขปเป็นลำดับไปดังนี้

ทาน หมายถึงการให้ โดยไม่หวังผลตอบแทน ได้แก่ให้วัตถุสิ่งของ ช่วยทำงาน ช่วยพุดจาให้สำเร็จกิจ ช่วยคิด ช่วยแนะ สั่งสอนให้เป็นคนดี

¹ 28/240/77 สุต.ขุท. มหาหิงสชาคก

ศีล หมายถึงการเว้นจากประพฤติกิเลสทั้งทางกาย ทางวาจา และ ทางใจ
ขั้นต่ำสุดได้แก่การทำตามประเพณีที่คั่งงาม กฎหมายบ้านเมือง ปฏิบัติศีลห้า คนที่เป็นผู้
ปกครองการรักษาศีล 5 เป็นคุณสมบัติประการหนึ่ง

บริจาค ได้แก่การสละทิ้งสิ่งที่ไม่เกิดประโยชน์อย่างหนึ่ง และการทิ้งสิ่งที่มีประ
โยชน์น้อยกว่าเพื่อสิ่งที่มีประโยชน์มากกว่า กว้างกว่า เช่น สละทรัพย์เพื่อประโยชน์ส่วน
รวม ยอมเสียประโยชน์เพื่อประโยชน์ของหมู่คณะ ยอมเสียประโยชน์ของหมู่คณะเพื่อชาติ
ยอมเสียเงินทองบำรุงชาติ สละชีวิตเพื่อชาติ สละความสุขส่วนตัวเพื่อความสุขของราษฎร

อาชระ การปฏิบัติของผู้ปกครองโดยตรงไปตรงมา ไม่มีมารยาสาโดย เพื่อ
ให้ทุกคนเกิดความไว้วางใจกัน ขอนี้แย้งกับหลักของมาคิอาเวลลี นักปรัชญาอิตาลีที่ว่า
ผู้ปกครองควรทำให้คนอื่นรู้สึกกลัวดี แต่ของไม่ดีจริงอย่างที่แสดง ถ้าผู้ปกครองเป็นเช่นนั้น
จริง ในระหว่างผู้ปกครองซึ่งใช้หลักเดียวกันย่อมรู้กันและไม่ไว้วางใจกัน ผู้ปกครองก็
คงไม่โง่ถึงกับไม่รู้ว่าคุณปกครองเสแสร้งหรือไม่ และถ้าผู้ปกครองฉลาดถึงกับเสแสร้ง เก่งจน
จับผิดไม่ได้ ก็น่าจะฉลาดพอที่จะปกครองหรือคุ้มครองประเทศโดยไม่ต้องเสแสร้ง ดังนั้น
ลัทธิเสแสร้งดังกล่าวจึงไม่ไคผลในทางปฏิบัติ เพราะยิ่งทำให้คนไม่ไว้วางใจกันมากขึ้น จะ
เห็นได้ว่าในปัจจุบันคนทั่วไปใช้วิธีเสแสร้งดังกล่าวกันมาก จนไม่มีใครไว้วางใจใคร ทุกอย่าง
ต้องทำเป็นลายลักษณ์อักษร แม้กระนั้นก็ยังคดโกงกัน แต่คนส่วนมากในปัจจุบันยังให้ความ
เชื่อถือสถาบันกษัตริย์ เพราะได้พิสูจน์ว่าถือหลักทศพิธราชธรรมข้อนี้เสมอมา ในทางตรง
ข้ามสถาบันนายกรัฐมนตรีกลับไม่ได้รับความเชื่อถือ เพราะเท่าที่ผ่านมานายกรัฐมนตรีไม่มี
คุณธรรมข้อนี้เป็นส่วนใหญ่ ในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศก็จะเห็นได้ว่า
การทูตในปัจจุบันไม่ใช่ความจริงใจต่อกัน จึงไม่สามารถแก้ปัญหาใด ๆ ได้อย่างแท้จริง
เพราะไม่มีประเทศใดไว้วางใจกันได้

มัทวะ ความอ่อนโยน หมายถึงการโอนอ่อนผ่อนตามเมื่อขอด้วยเหตุผล มี
ความเคารพนับถือผู้ใหญ่ ผู้เจริญด้วยคุณธรรม สุภาพต่อผู้ที่เสมอภาค และพูดจาอ่อนหวาน
ไม่ดูถูกดูหมิ่นผู้ที่ต่ำกว่า ไม่ถือมานะเพราะชาติตระกูล ยศ หรือทรัพย์ ความไม่ถือตัวและ
ยอมรับความคิดเห็นของผู้น้อยได้ดังกล่าวทำให้เกิดความนับถือกัน

ตะบะ ตามตัวแปลว่าแผดเผา โดยอรรถแปลว่าความเพียรบ้าง หน้าที่บาง
 ธรรมเนียมน่าจะหมายความว่า ผู้ปกครองต้องมีความขยันหมั่นเพียรเพื่อให้บรรลุผลตามที่ควร
 ผลที่พึงบรรลุสำหรับผู้ปกครองก็คือความสุขของผู้ใต้ปกครอง ท่านองเดียวกับฤๅษีบำเพ็ญตะบะ
 ก็เพื่อผลอันควรของฤๅษี ได้แก่ความพ้นจากกิเลส ผู้ปกครองต้องขจัดความเกียจคร้านและ
 การทำผิดหน้าที่ ปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น ขจัดความผิดพลาดบกพร่องต่าง ๆ ทั้งที่เป็นคุณ
 สมบัติของผู้ปกครองเอง และหน้าที่การงาน

อภิกโรหะ การไม่เอาความโกรธเคืองเป็นเครื่องตัดสิน ไม่ทำตามอำนาจความ
 โกรธ ตัดสินด้วยเหตุผล ต้องระงับไม่ให้ความโกรธติดอยู่ในใจ พยายามข่มไม่ให้เกิดขึ้น
 เพราะความโกรธที่อยู่ในใจเป็นเหตุให้ผูกและทำตามความโกรธนั้น เป็นการแสดงกิริยาที่
 ไม่น่าดู และเป็นการตัดสินโดยขาดเหตุผล การโกรธจึงไม่มีคุณใด ๆ แก่การปกครอง แต่
 มีโทษไม่มีที่สุก

อวิหิงสา คือความไม่ปรารภจะก่อกวนให้แก่ผู้ใด ผู้ปกครองต้องไม่เบียดเบียน
 ใครเลยไม่ว่าจะเป็นญาติวงศ์หรือผู้ใต้ปกครอง ถ้าจำเป็นจะต้องทำสิ่งที่เป็นที่เคียดแค้นแก่
 ผู้ใต้ปกครอง เช่น เก็บภาษี หรือทำสงครามก็ต้องให้เคียดแค้นน้อยที่สุด และเป็นประ
 โยชนแก่ส่วนรวมมากที่สุด

ขันติ ได้แก่ ความอดทนต่ออารมณ์ต่าง ๆ อันเกิดจาก โลภะ โทสะ โมหะ
 มีอาการสงบ รักษาบุคคลิกไว้ให้ปกติ เมื่อจิตใจเสียใจ หรือโกรธแค้นก็ต้องพยายามระงับ
 ไม่ปล่อยตัวทำตามอารมณ์เหล่านั้น เพื่อจะได้ใช้ความคิด ใจเหตุผลได้ ไม่โกรธหรือตื่น
 ตกใจกับสิ่งใด ๆ เพราะจะทำให้คนในปกครองมีอารมณ์อย่างนั้นไปด้วย

อวิโรธนะ ความไม่ประพฤติดิต กล่าวคือไม่ทำผิดทั้งที่รู้ เมื่อทำผิดไปแล้วก็ต้อง
 แก้ไข

ธรรมสำหรับผู้ปกครองทั้ง 10 ประการนี้ จะเห็นได้ว่ามีจุดหมาย 4 ประการ
 ในการปกครอง คือ

ประการแรก จุดหมายของการปกครองต้องเป็นไปเพื่อความสุขของผู้ปกครอง
 ขอนนี้อาศัยหลัก ทาน และ บริจาค คือ ผู้ปกครองต้องเสียสละทั้งทรัพย์สินเท่าที่จะทำได้ ความ
 สุขส่วนตัว กำลังกาย กำลังใจ กำลังปัญญา เพื่อให้ผู้ปกครองมีความกินคืออยู่ที่
 เมื่อมีความเดือดร้อนตนต้องเดือดร้อนก่อน เช่น ต้องอดตายเมื่อผู้ปกครองอด ถ้าตนมี
 แต่ผู้ปกครองไม่มี ต้องแบ่งปันให้เท่าที่จะบรรเทาทุกข์ได้มากที่สุด ไม่หาความสุขใส่ตัว
 เสียคนเดียว จะเห็นได้ว่าพระมหากษัตริย์แต่ก่อนมาได้ปฏิบัติพระองค์ตามหลักนี้โดยตลอด
 เมื่อขาดแคลนก็พระราชทานทรัพย์ช่วย เมื่อมีโจรผู้ร้ายก็ทรงปราบปราม มีข้าศึกศัตรูก็ทรง
 ออกสู้รบ แม้พระราชกิจในแต่ละวันก็ต้องมีพระราชวินิจฉัยให้คำปรึกษา ทรงตัดสินความ ว่า
 ราชการทั้งของประชาชน ชุนนางฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ทานบำรุงสมณะชีพราหมณ์ จนมีเวลา
 พักผ่อนพระราชอิริยาบถเพียงวันละ 3 หรือ 4 ชั่วโมงเท่านั้น ทั้งนี้ก็ด้วยถือหลักประโยชน์
 ของผู้ปกครองเป็นสำคัญ พระมหากษัตริย์พระองค์ใดที่ไม่ปฏิบัติพระราชกิจ ดังกล่าว ก็ไม่
 ใ้รับการสรรเสริญ

ประการที่สอง มุ่งความเป็นธรรมในสังคม ขอนนี้อีกหลักเหตุผลเป็นที่ตั้ง เอาจิต
 ใจที่ซื่อตรงคือ อาชชวะ เป็นเครื่องตัดสิน เอาเจตนาที่ยะไม่เบียดเบียน ไม่ประพฤตินิด
 ทานองคลองธรรมเป็นจุดหมาย แล้ววินิจฉัยปัญหาที่เกิดขึ้นในหมูผู้ปกครองว่าอย่างไรเป็น
 ธรรม อย่างไม่เป็นธรรม แล้วจึงตัดสิน

ประการที่สาม มุ่งพัฒนาตนเองให้เป็นตัวอย่าง หลักข้อนี้คือ ถ้าผู้ปกครองต้อง
 การให้ผู้ปกครองดี ตนต้องทำตัวให้เป็นตัวอย่างว่าคั้นเป็นอย่างไร ทานเปรียบเทียบ
 ไว้ดังนี้

เมื่อฝูงโคขามไปอยู่ ถ้าโคผู้นำฝูงไปคค โคเหล่านั้นยอมไปคคทั้งหมด
 ในเมื่อโคผู้นำไปทรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับสมมติให้เป็นผู้นำ
 ถาผู้นำประพฤติธรรม ประชาชนนอกนี้ยอมประพฤติธรรมเหมือนกัน แวนแควน
 ทั้งหมดจะได้ประสบความสำเร็จ ถ้าพระราชาเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม

เมื่อผู้ใดเข้ามาไปอยู่ ถ้าโคผู้นำผู้ไปตรง โคเหล่านั้นยอมไปตรงทั้งหมด ในเมื่อโคผู้นำไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับสมมติให้เป็นผู้นำ ถ้าผู้นั้นประพฤติธรรม ประชาชนนอกนั้นยอมประพฤติธรรมเหมือนกัน แวนแควนทั้งหมดยอมโคประสบความสำเร็จ ถ้าพระราชาเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม ¹

การพัฒนาตนเอง โคแก่การสมานคีล การไม่ให้ความโกรธ มีอำนาจ รู้จักอดทน และมีความเพียรในการปฏิบัติหน้าที่ การพัฒนาตนเองดังกล่าว นอกจากทำให้บุคคลเรียบรายนับถือแล้ว ยังได้ผลทางใจ คือ ผู้ใดปกครองไว้วางใจ คีล ทำให้เชื่อว่าเป็นคนไม่ทำชั่ว ควดยกาย ควดยวาจา ควดยใจ ความไม่โกรธ ทำให้เชื่อว่าจะไม่ตัดสินใจหาควยอารมณ์ ไม่ถืออำนาจเป็นธรรม ความอดทนเป็นตัวอย่างให้เกิดกำลังใจในการแก้ปัญหาต่าง ๆ และไม่ยอมทำตามความบังคับของสิ่งชั่วทั้งปวง ความเพียรในการปฏิบัติหน้าที่ เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ใดปกครองมีความเชื่อมั่นว่า ผู้ปกครองตั้งใจแสวงหาประโยชน์สุขให้แก่ผู้ใดปกครองโดยไม่เห็นแก่เห็นดเห็นน้อย ความตั้งใจนี้ทำให้ผู้ใดปกครองมีความเต็มใจที่จะให้ความเคารพนับถือ และทำตามอย่างเพื่อความสุขของส่วนรวม การพัฒนาตนเองของผู้ปกครอง จึงเป็นหลักธรรมที่ทำให้เกิดการพัฒนาประเทศและพัฒนาประชาชนซึ่งเป็นผู้สร้างความเจริญแก่ประเทศด้วย

ประการที่สี่ การปกครองแบบมีมุขีเหตุผล ความร่วมมือ มากกว่าใช้อำนาจบังคับ กล่าวคือใช้พระคุณปกครอง ไม่ใช่พระเดชปกครอง ยิ่งเป็นผู้ปกครอง มีอำนาจเพียงใดก็ควรควบคุมตนเองให้มาก ๆ ไม่ให้อำนาจโดยไม่เป็นธรรม มีความสุภาพอ่อนโยน ใช้เหตุผลเขาสักจงประชาชนให้ร่วมมือกันทำดีตามที่ผู้ปกครองได้ทำเป็นตัวอย่าง

¹ 21/70/87-88 สุต. อัง. จตุกก.

ทศพิธราชธรรม เป็นหลักธรรมสำคัญในการปกครองคน แต่เนื่องจากหลักธรรมดังกล่าวเป็นนามธรรม ย่อมนำไปสู่ความปฏิบัติได้มากน้อยต่างกันตามสภาพการณ์ นักปราชญ์อินเดียโบราณจึงกำหนดวัตรปฏิบัติที่ถือเป็นกรณีศึกษาสำหรับให้ผู้นปกครองปฏิบัติเป็นพื้นฐาน เป็นกิจที่ผู้นปกครองทั้งหลายควรปฏิบัติ และถ้าปฏิบัติได้มากกว่านี้ยิ่งดี หลักปฏิบัติดังกล่าวได้แก่ จักรพรรดิวัตร 12 และ สังคหวัตถุ 5 ดังนี้ จักรพรรดิวัตร 12 ได้แก่

1. อนุโภชนสุมี พลกายสุมี ทรงจักรพรรดิวัตรในชนภายในและหมูทหาร บำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่บุคคลเหล่านั้น
2. ชีตติเยสุ ในภษัตริย์ทั้งหลาย ทรงบำเพ็ญกรณีตอบสนองในหมู่มุคคลระดับเดียวกัน และ ที่มีระดับสูงกว่า
3. อนุญนุเตสุ ในผู้ติดตามทั้งหลาย ทรงเอื้อเฟื้อดูแล ผู้โดยเสด็จพระพระราชดำเนิน และบรรคาราชวัลลภ
4. พุราหมณ คหปติเกสุ ในพราหมณและคหบดีทั้งหลาย ทรงทำนุบำรุงและอนุเคราะห์โดยถวนหนา
5. นิคมชนปเตสุ ในชาวนิคมและชาวชนบททั้งหลาย ทรงแจกทั้งสิ่งของและแผพระบารมีปกเกล้า
6. สมณพุราหมณเณสุ ในสมณะและพราหมณทั้งหลาย ทรงเอื้อเฟื้อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงยั่งยืน
7. มิคคูปกชีสุ ในเนื้อและนกทั้งหลาย ทรงอภัยทานต่อสัตว์ทั้งหลายไม่ว่าสัตว์ศักดิ์ชีวิต
8. อหุมการปฏิกเซโป ห้ามการไม่เป็นธรรม ทรงอนุเคราะห์ราษฎรเสมอหน้ากัน

9. อชนาน์ ชนุพาน์ ทรงพระราชทานทรัพย์แก่ผู้ไร้ทรัพย์ เพื่อขับ
รอนโดยฉนวนหนา

10. สมณพราหมณ อุปสงกมิตฺวา ปญฺหปุจฺจนํ ทรงเข้าไปหาสมณ-
พราหมณ เพื่อถามปัญหาขออุบายอย่างเที่ยงแท้

11. อธมฺภคฺคสุส ปทานํ ละความกำหนัดในอธรรม คือไม่ล่วงประเวณี
ละเว้นการเบียดเบียนในบาทบริจาริกาของผู้อื่น

12. วิสมฺโลกสุส ปทานํ ละความโลภ ทรงเว้นจากการเบียดเบียน
ทรัพย์สมบัติอันมีไชของพระองค์ ¹

สังคหัตถุ 5 ประการได้แก่

สุสเมธํ ความที่ทรงพระปรีชาในการบำรุงรักษาอาหารผลาหารให้บริบูรณ์
ในพระราชอาณาเขต โดยอุบายนั้น ๆ เพื่อให้สรรพผลอันเกิดแต่เกษตร
มณฑลสมบูรณ์ เป็นสังคหัตถุที่ 1

ปุริสเมธํ ความที่ทรงพระปรีชาในการสงเคราะห์บุรุษ คือ สงเคราะห์
พระราชวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ประกอบราชกิจฉลอง
พระคุณ ทั้งฝ่ายทหาร ทั้งฝ่ายพลเรือน ด้วยวิธีนั้น ๆ เป็นต้นว่าทรง
ยกย่องพระราชทานยศฐานันดรตำแหน่งหน้าที่โดยสมควรแก่คุณวุฒิ วิทยา
สามารถและความชอบในราชการ เป็นสังคหัตถุที่ 2

¹ พ.อ. ทวิช เปล่งวิทยา คบธรรม [ม.ป.ท.] , 2515 น. 69-70.

สมุมาปาสี อูบายเครื่องผูกคล้องน้ำใจประชานกรไหญ่ยืนคี่ คือทรง
บ่าบัดความทุกขเศ็อครอน บ่ารุงให้เก็คความสุขความเจริณแกประชาราษฎร
และบานเมือง ควยอูบายทาง ๆ ปรากฎพระคุณเป็นเครื่องผูกใจประชาน
ให้จงรักภักคี่ยิ่ง ๆ ขึ้น เป็นสังคหัตถ์ที่ 3

วจาเปยยี่ ตรีสพระวจาอหนวานควรมไไวในใจ ทำความเป็นที่รัก
ให้เก็ค เช่นทรงทักทายปราศรัยแกบุคคลทุกชั้น ตลอดถึงราษฎรสามัญทั้งผู้
ใหญ่ผู้นอย โดยควรแกฐานะและภาวะ เป็นสังคหัตถ์ที่ครบ 4

4 สังคหัตถ์นี้ เป็นอูบายให้เก็คสุขสมบัติ ซึ่งไค่นามบัญญัติว่า
"นิริคคหิ" รัฐมณฑลราบคาบปราศจากโจรภัย จนถึงมีทวารเรือนไมลงลิ้ม
กลอน เป็นคำรบ 5 ¹

ธรรมของคนในสังคหัตถ์ไค่กล่าวมาแล้วในหัวข้อก่อนเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของ
คนใหญ่คนพันกัน ส่วนธรรมของผูปกครองในหัวข้อนี้ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของประชาน
กับผูปกครองให้มีความร่วมมือกันผูกพันตลอดสังคหัตถ์โดยส่วนรวม โดยผูปกครองเป็นที่รวมน้ำใจ
คนทั้งชาติ เป็นที่พึ่งทั้งทางใจและทางสังคหัตถ์ในการบ่าบัดทุกขบ่ารุงสุข เป็นสัญลักษณ์ของ
ความดีความงาม มีไค่เป็นสัญลักษณ์ของอานาจ ความกตขิมเหง พุทธศาสนิกชนมี
ความรู้สึกตอพระเจ้าแผ่นดินเช่นนี้ และพระเจ้าแผ่นดินก็ไค่ปฏิบัติราชการควยทศพิชราช-
ธรรมตลอดมาแทบทุกพระองค์ สถาบันกษัตริย์จึงเป็นสถาบันที่พุทธศาสนิกชนเคารพนับถือ
ตลอดมา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวสังคหัตถ์ไว้ให้คงอยู่ ไค่ว่าพระเจ้าแผ่นดินนั้นจะเป็นเจ้าหรือเป็น
ประชานธรรมคามาก่อน ก็เป็นที่ยกย่องบูชาทั้งล้นเมื่อทรงทศพิชราชธรรมครบถ้วน ธรรม
คี่กล่าวจึงเป็นธรรมสำหรับการปกครอง และเป็นสิ่งจำเป็นตลอดสังคหัตถ์

¹ สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ทศพิชราชธรรมและหลักพระพุทธ
ศาสนา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ถวายสมเด็จพระญาณสังวร พระนคร : ไทย
วัฒนาพานิช, 2516, น. 26.